

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра теорії та історії держави та права

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**

**з навчальної дисципліни «Історія держави та права»
обов'язкових компонент освітньо-професійної програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

262 Правоохоронна діяльність (поліцейські)

Кам'янець-Подільський 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри теорії та історії держави та права (протокол від 12.08.2024 № 1).

Розробники:

1. Доцент кафедри теорії та історії держави та права, кандидат історичних наук, доцент Іванов С.Ю.

Рецензенти:

1. Професор кафедри міжнародного та європейського права юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор юридичних наук, професор Гавриленко О. А.
2. Завідувач кафедри конституційного і міжнародного права та прав людини Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Гудзь Т.І.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 2							
Тема № 1. Історія держави і права як наука і навчальна дисципліна. Держава та право країн Стародавнього Сходу.	8	2	4			2	
Тема № 2. Античні держави та право.	4		2			2	
Тема № 3. Середньовічні держава і право країн Європи та Азії.	6		4			2	
Тема № 4. Держава та право Великої Британії (XVII – XVIII ст.).	4		2			2	
Тема № 5. Держава та право США (XVII – XIX ст.).	4		2			2	
Тема № 6. Держава та право Франції (XVIII – XIX ст.).	5		2			3	
Тема № 7. Держава та право Німеччини в XIX ст. – на поч. XX ст.	5		2			3	
Тема № 8. Державно-правовий розвиток країн світу у XX – поч. XXI ст.	5		2			3	
Тема № 9. Стародавні держави і право на території сучасної України.	5		2			3	
Тема № 10. Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.	5		2			3	
Тема № 11. Державно-правове становище України у складі Великого князівства Литовського.	5		2			3	
Тема № 12. Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої.	5		2			3	
Тема № 13. Військово-політичний устрій та право Запорозької Січі.	5		2			3	
Тема № 14. Українська гетьманська держава та її право сер. XVII – к. XVIII ст.	5		2			3	
Тема № 15. Суспільно-політичний лад і право українських земель у складі Російської, Австрійської,	5		2			3	

Австро-Угорської імперії.							
Тема № 16. Національна державність і право України у добу революції (1917-1921 рр.).	6	2	2			2	
Тема № 17. Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях.	4		2			2	
Тема № 18. Державне будівництво та розвиток права України в роки незалежності.	4		2			2	
Всього за весь термін навчання:	90	4	40			46	екзамен

2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 1							
Тема № 1. Історія держави і права як наука і навчальна дисципліна. Держава та право країн Стародавнього Сходу.	10	2	4			4	залік
Тема № 2. Античні держави та право.	6	2				4	
Тема № 3. Середньовічні держава і право країн Європи та Азії.	6	2				4	
Тема № 4. Держава та право Великої Британії (XVII – XVIII ст.).	6					6	
Тема № 5. Держава та право США (XVII – XIX ст.).	5					5	
Тема № 6. Держава та право Франції (XVIII – XIX ст.).	4					4	
Тема № 7. Держава та право Німеччини в XIX ст. – на поч. XX ст.	4					4	
Тема № 8. Державно-правовий розвиток країн світу у XX – поч. XXI ст.	4					4	
Семестр № 2							
Тема № 9. Стародавні держави і право на території сучасної України.	2					2	
Тема № 10. Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.	2					2	

Тема № 11. Державно-правове становище України у складі Великого князівства Литовського.	2					2	
Тема № 12. Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої.	3					3	
Тема № 13. Військово-політичний устрій та право Запорозької Січі.	3					3	
Тема № 14. Українська гетьманська держава та її право сер. XVII – к. XVIII ст.	11	2	2			7	
Тема № 15. Суспільно-політичний лад і право українських земель у складі Російської, Австрійської, Австро-Угорської імперій.	2					2	
Тема № 16. Національна державність і право України у добу революції (1917-1921 рр.).	11	2	2			7	
Тема № 17. Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях.	3					3	
Тема № 18. Державне будівництво та розвиток права України в роки незалежності.	6	2				4	
Всього за весь термін навчання:	90	12	8			70	екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять.

Тема № 1. Історія держави і права як наука та навчальна дисципліна. Держава та право країн Стародавнього Сходу.

Семінарське заняття № 1: Історія держави і права як наука і навчальна дисципліна.

Навчальна мета заняття: Сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне уявлення про предмет історії держави і права, його значення як наукової дисципліни, ознайомити з періодизацією історії держави і права, функціями цієї науки та основними джерелами досліджень у цій галузі. Важливо підкреслити взаємозв'язок між історичними дослідженнями і сучасною юридичною практикою.

Кількість годин: 2 години (денна); 2 години (заочна).

Навчальні питання:

1. Історія держави і права як наука та навчальна дисципліна
2. Предмет історії держави і права.
3. Функції науки історії держави і права.
4. Джерела історії держави і права.
5. Періодизація історії держави і права.

Методичні вказівки:

У першому питанні слід з'ясувати, як історія держави і права розвивалася як наукова дисципліна. Потрібно дослідити процес становлення цієї науки, її роль у

системі юридичних наук та в юридичній освіті. Важливо підкреслити значення історичних досліджень для формування професійної правової свідомості. Необхідно звернути увагу на взаємозв'язок між історичними дослідженнями і практичними юридичними дисциплінами, розглянути приклади інтеграції історії права у сучасну юридичну освіту. Важливо також розглянути історію держави і права як навчальну дисципліну, яка формує професійні компетентності здобувачів вищої освіти, знайомить їх із загальними принципами і специфікою розвитку правових систем у різних країнах. Потрібно підкреслити, як навчання цієї дисципліни допомагає здобувачам вищої освіти зрозуміти загальні закономірності правових явищ, що є необхідними для практичної діяльності юриста.

У другому питанні потрібно усвідомити, що предметом історії держави і права є дослідження закономірностей розвитку державних інститутів і правових систем різних країн і епох. Це включає вивчення процесів виникнення, функціонування та трансформації держав і правових норм у різних культурних і історичних контекстах. Важливо звернути увагу на різницю між об'єктом і предметом дослідження: об'єктом є самі державні інститути та правові системи, а предметом – закономірності їх розвитку. Необхідно виявити ключові закономірності, що характеризують еволюцію держави і права, і розглянути приклади цих закономірностей у різних країнах.

Під час розгляду третього питання необхідно розкрити основні функції історії держави і права: пізнавальну, методологічну, евристичну, прогностичну, практично-прикладну та ідеологічну. Важливо показати, як кожна з цих функцій реалізується у контексті вивчення історії права. Наприклад, пізнавальна функція допомагає у вивченні історичних фактів, методологічна сприяє розвитку наукових методів, а прогностична дозволяє прогнозувати майбутні тенденції.

Під час вивчення четвертого питання слід ознайомитися з основними джерелами вивчення історії держави і права. До таких джерел належать юридичні документи, літописи, хроніки, археологічні знахідки, наукові дослідження, монографії та інші матеріали. Важливо розкрити значення кожного типу джерел і показати, як вони використовуються в історичних дослідженнях.

Під час вивчення п'ятого питання слід ознайомитися з основними хронологічними етапами розвитку державних і правових систем. Потрібно розглянути особливості кожного періоду та ключові події. Важливо підкреслити значення періодизації для систематизації історичних знань і порівняльного аналізу правових систем різних епох. Необхідно навчитися визначати межі періодів і характеризувати їхні основні риси.

Питання цільових виступів:

1. Методологічні підходи до вивчення історії держави і права.
2. Джерела історії держави і права: аналіз і значення.
3. Значення історії держави і права у сучасній юридичній освіті.
4. Фундаментальні принципи історико-правового аналізу державних

інститутів.

Література:

Основна:

1. Бостан Л., Бостан С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 730 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf.
2. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посіб. / А. В. Грубінко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/37697/1/%d0%90.%20Grubinko%20red.%202019.pdf>.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf.

Додаткова:

1. Грубінко А. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 392 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23271/1/Posibnuk%20Grubinko.pdf>.
2. Історія держави і права зарубіжних країн. Новітній час (1918 р. – початок ХХІ ст.): навч. посіб. / Б. Тищик та ін. Львів: Світ, 2016. 718 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/course/istoriya-derzhavy-i-prava-zarubizhnyh-krajin>.
3. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / за заг. ред. І. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1210>.
4. Логвиненко Є. С., Логвиненко, І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків: ФОП Панов АМ, 2019, 252.
5. Маймескулов Л., Тихоненков Д., Россіхін В. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2013. 520 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1232560/>.
6. Макаrchук В. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. К.: Атіка, 2019. 624 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/%D0%86/%D0%86%D1%81%.pdf>.

7. Орленко В. Історія держави і права зарубіжних країн: посібник для підготовки до іспитів. К.: Ін Юре, 2019. 244 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Orlenko_VI/Istoria_derzhavy_i_prava_zarubizhnykh_krain.

8. Попенко Я. В. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя): підручник; під ред. Я. В. Попенко, В. Д. Гапотій, Є. О. Куйбіди. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 603 с. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/6308/1/%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%97%D0%9A%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>.

9. Крестовська Н., Цвіркун О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум. Харків : Одиссей, 2017. 488 с. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/idpz_03.pdf.

10. Страхов М. Історія держави і права зарубіжних країн. Харків: Право, 2016. 416 с. URL: http://www.many-books.org/auth/4084/book/11729/strahov_mm/storya_derjavi_prava_zarubjnih_kran.

Тема № 1. Історія держави і права як наука та навчальна дисципліна. Держава та право країн Стародавнього Сходу.

Семінарське заняття № 2: Держава та право країн Стародавнього Сходу.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про закономірності виникнення та розвитку державності і права Стародавнього Сходу.

Кількість годин – 2 години (денна); 2 години (заочна).

Навчальні питання:

1. Основні етапи державно-правового розвитку Стародавнього Єгипту.
2. Розвиток державності в Месопотамії (Шумер, Аккад, Давньовавилонське царство). Закони Хаммурапі.
3. Формування державності в Стародавній Індії. Закони Ману.
4. Особливості державно-правового розвитку Стародавнього Китаю.

Методичні вказівки:

Висвітлення першого питання варто розпочати з аналізу причини утворення єдиної давньоєгипетської держави. Слід хронологічно визначити основні періоди історії Стародавнього Єгипту (Раннє царство, Стародавнє (Старе) царство, Середнє царство, Нове царство, Пізнє царство) та стисло їх охарактеризувати. Розкриваючи причини занепаду Давньоєгипетської держави, доцільно показати їх наслідки. Необхідно охарактеризувати соціальний устрій Стародавнього Єгипту та пояснити його особливості. Варто проаналізувати його державний лад, включаючи культ

фараона, який був носієм вищої юрисдикції. Фараон ототожнювався з богом, призначав усіх вищих чиновників, був верховним власником землі та наділяв чиновників.

Друге питання передбачає висвітлення основних періодів розвитку державності Месопотамії: шумерського, шумеро-аккадського, періоду занепаду та Давньовавильонського царства. Слід охарактеризувати структуру суспільства та правовий статус основних груп населення. Особливу увагу слід приділити правлінню Хаммурапі, його реформам та значенню Законів Хаммурапі. Потрібно розглянути специфічні риси права Стародавнього Сходу, зокрема юридичне закріплення станової нерівності, казуїстичність та принцип таліона. Важливо проаналізувати зобов'язальні відносини, які детально виписані в судебнику, та шлюбно-сімейні відносини.

Розкриваючи третє питання, слід пригадати, на які етапи поділялася історія давньоіндійської цивілізації та розкрити основні чинники утворення могутньої імперії Маур'їв. Необхідно охарактеризувати соціальний устрій, поділ населення на варни та правовий статус різних соціальних груп. Особливу увагу слід приділити Законам Ману, їх структурі та основним положенням, які регулюють майнові, шлюбно-сімейні та кримінальні відносини. Потрібно охарактеризувати специфічну модель східно-монархічної держави, яка не мала чіткої структури державного апарату. Варто звернути увагу на боротьбу двох тенденцій: до встановлення централізованого правління та до сепаратизму та роздробленості. Слід також розглянути концепцію чакравартина – єдиного правителя.

Розгляд питання про Давньокитайську державу потрібно розпочати з розкриття причин виникнення давньокитайської цивілізації та короткої характеристики чотирьох основних періодів історії Стародавнього Китаю (царства Шан, Чжоу, Цинь, Хань). Необхідно пояснити, яку роль відіграло конфуціанство в об'єднанні Китаю та охарактеризувати особливості його державного управління. Окремо слід розглянути реформи Шан Яна (390-338 рр. до н.е.) та показати їх наслідки. Потрібно розглянути правове регулювання власності, шлюбно-сімейних відносин та кримінальне право. Важливо проаналізувати перелік видів злочинів, включаючи державні, релігійні, злочини проти особи та власності. Слід звернути увагу на жорстокість покарань і принцип колективної відповідальності, а також охарактеризувати суд і судовий процес.

Питання цільових виступів:

1. Деспотія як форма давньосхідних держав.
2. Злочини та покарання в Стародавньому Єгипті.
3. Злочини та покарання в Стародавньому Вавилоні.
4. Злочини та покарання в Стародавній Індії.
5. Злочини та покарання в Стародавньому Китаї.

Література:

Основна:

1. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посіб. / А. В. Грубінко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/37697/1/%d0%90.%20Grubinko%20red.%202019.pdf>
2. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf

Додаткова:

1. Бедрій М. Правові звичаї Стародавнього Китаю: деякі аспекти регулювання суспільних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 15-18. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/5056>.
2. Велика Є. С. Види покарань у праві держав Стародавнього Сходу. *Право і Безпека — Pravo Bezpeka*. 2010. № 5 (37). С. 57-61. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/256>
3. Логвиненко Є. С. Джерела дослідження інституту покарання в праві держав давньосхідних цивілізацій. *Правові новели*. № 9. С. 34-39. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/276ab657-e9b2-40e598660f6c6d6966f6/content>.
4. Логвиненко Є. С. Смертна кара у Стародавньому Єгипті. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 225-229. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5542>.
5. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Розуміння покарання в філософських і політико-правових ученнях Стародавнього Китаю. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 65-71. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.1.08>.
6. Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 252 с. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/3518>.
7. Трофанчук Г. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 352 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk709942.pdf>.
8. Хома П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2015. 480 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk753016.pdf>.
9. Шевченко О. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. К.: Вентурі, 2010. 255 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/606214/>.

10. Шевченко О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 336 с. URL: <https://www.naia.kiev.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-sxemu.pdf>.

11. Яремчук В. Історія держави і права зарубіжних країн: універсал. довід. Львів: БОНА, 2015. 400 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2421>.

Тема № 2. Античні держави та право.

Семінарське заняття № 3: Держави античного світу та їх право.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про основні етапи і характерні риси розвитку давньогрецьких полісів та Римської держави. Ознайомити здобувачів вищої освіти з особливостями правових систем та найвидатнішими пам'ятками права Афін, Спарти і Риму та розкрити їх вплив на становлення сучасної західної цивілізації.

Кількість годин – 2 години.

Навчальні питання:

1. Основні етапи становлення давньогрецької цивілізації. Афіни та Спарта.
2. Право у Стародавній Греції.
3. Римська держава: основні етапи розвитку.
4. Система римського права. Закони XII таблиць.

Методичні вказівки:

При підготовці до першого питання слід встановити періодизацію історії давньогрецької цивілізації. Звернути уваги за яких умов і на якому етапі відбувалося становлення полісної організації. Найбільшими давньогрецькими полісами були Афіни і Спарта. Як була організована афінська демократія і в чому причини її кризи у IV ст. до н.е.? Характеризуючи державний лад Афін, обов'язково з'ясуйте, ким були архонти, які повноваження покладалися на ареопаг, еклесію, буле. В чому полягали особливості соціальної структури спартанського суспільства? Використовуючи такі поняття, як апелла, архагети, герусія, ефори, розкрийте зміст військово-аристократичного характеру політичної організації Спарти.

У другому питанні акцентуйте увагу на законодавчій діяльності Драконта, Солона, Клісфена і Перікла. Визначте, який вплив мали ідеї видатних давньогрецьких філософів Сократа, Платона та Аристотеля на формування правової системи. Окремо зупиніться на характеристиці законодавства Лікурга, яке визначило основні риси права Спарти.

Переходячи до розгляду третього питання, перш за все, треба визначити особливості становлення римського поліса та його ранньої державної організації. Як і коли виникає римська республіка? На її розвиток визначний вплив мала боротьба між патриціями і плебеями. Яким чином з нею пов'язані реформи Сервія

Туллія? Визначте основні причини кризи республіканського ладу в Римі. Яку роль у переході Риму від республіки до імперії відіграли такі історичні постаті як Гай Юлій Цезарь та Октавіан Август? Охарактеризуйте державний лад Риму в період принципату і домініату. Які зміни у соціальній організації суспільства відбулися у імперський період? Розгляньте та надайте оцінку реформам Диоклетіана. Наприкінці IV ст. Римська імперія розпадається на Західну та Східну, і у 476 році Західна Римська імперія припиняє своє існування. Визначте основні причини її краху.

З метою якісної підготовки до четвертого питання, потрібно розібратися у системі римського права та охарактеризувати його складові, а саме: квіритське або цивільне, преторське і «право народів». Зверніть увагу за яким принципом відбувався поділ на приватне та публічне право. Розгляд питання буде неповним без характеристики основних джерел римського права. Особливе місце серед них належить Законам XII таблиць. Які сфери суспільних відносин вони регулювали? Також варто звернути увагу й на характер покарань, визначених у Законах XII таблиць.

Питання цільових виступів:

1. Виникнення держав в Афінах і Спарті.
2. Особливості виникнення держави в Римі.
3. Криза республіки в Римі.
4. Військові диктатури в Римі.
5. Джерела класичного римського права.
6. Закони XII таблиць: історико-правова характеристика.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г. , Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>

2. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf

Додаткова:

1. Голованов С. Кризові процеси в Афіньському полісі наприкінці V ст. до н.е. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2010. №4. С. 92-97. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_2009_4.pdf.

2. Левчук М. Обмеження прав громадян у Стародавніх Афінах. *Право і громадянське суспільство*. 2017. № 3-4. С. 36 – 43. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/287-obmezheniya-prav-hromadyan-v-starodavnikh-afinakh-levchuk-m-v>.

3. Матвеева Т. Державний лад і право Давніх Афін. *Форум права*. 2014. № 1. С. 350 – 361. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index.htm_2014_1_62.

4. Політичний лад Спарти: реформи Лікурга, складання засад олігархічної держави, реформи Аріка і Клеомена. URL: <https://bookster.com.ua/politychnyj-lad-sparty-reformy-likurga-skladannya-zasad-oligarhichnoyi-derzhavy-reformy-arica-kleomena/>.

Тема № 3. Середньовічні держава і право країн Європи та Азії.

Семінарське заняття № 4: Державний устрій та правова система ранньофеодальної держави франків.

Навчальна мета заняття: ознайомити здобувачів вищої освіти з особливостями феодальних систем та характерними рисами феодального ладу на прикладі державних моделей Франкського королівства. Сформувати цілісне уявлення про основні риси та джерела права.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Ранньофеодальна держава франків: характеристика основних етапів розвитку.
2. Право франків. Загальна характеристика Салічної правди як одного з джерел права Франкської держави.
3. Правове становище основних груп населення за Салічною правдою. Регулювання майнових відносин. Право власності на землю.
4. Злочини та покарання. Суд та процес у франкській державі.

Методичні вказівки:

Висвітлюючи перше питання, необхідно, насамперед, з'ясувати історію виникнення франкської держави, визначити її географічні межі. Розкажіть про Хлодвіга та його роль у створенні франкської держави. Історію Франкської держави можна умовно поділити на два великих етапи: епоху Меровінгів та епоху Каролінгів. При розгляді розвитку королівства за часів Меровінгів, згадайте про реформи Карла Мартелла і їх вплив на створення централізованої держави. Охарактеризуйте обставини, за яких Франкське королівство перетворилося на імперію, і проаналізуйте державно-політичну діяльність Карла Великого. Визначте зміни в державній організації та палацово-вотчинній системі управління за часів Каролінгів. Окрему увагу зверніть на значення Верденського договору

843 року, яким нащадки Карла Великого розподілили імперію, для подальшої історії Європи.

Переходячи до аналізу правової системи франків, акцентуйте увагу на переплетенні традиційних норм звичаєвого права германських племен з інститутами і принципами римського права. Першою кодифікацією права франків стала Салічна правда. Зосередьте увагу на структурі та змісті Салічної правди, підкресливши її значення як одного з найважливіших джерел права Франкської держави. Обговоріть специфіку правового стану окремих груп населення, відзначте, як Салічна правда регулювала правовідносини між ними. Проаналізуйте, як Салічна правда зупинила боротьбу між патриціями і плебеями та стала основою римської правової системи.

У третьому питанні необхідно розглянути правове становище основних груп населення за Салічною правдою, зокрема вільних франків, лідів, рабів та інших груп. Зверніть увагу на те, як регулювалися майнові відносини, зокрема права власності на землю. Проаналізуйте положення Салічної правди щодо успадкування, передачі та відчуження земельних наділів. Особливу увагу приділіть опису механізмів захисту прав власності та обговоріть, які норми застосовувалися для вирішення майнових спорів. Використайте конкретні статті Салічної правди для ілюстрації цих аспектів.

Четверте питання передбачає детальний аналіз системи злочинів та покарань, а також судового процесу у франкській державі. З'ясуйте, що під злочином у франків розуміли образу, шкоду, заподіяну особистості або майну іншої людини, і порушення «королівського миру». Визначте, як трактувалося покарання у вигляді відшкодування (композиції) за завдану образу або шкоду, наприклад, сплату вергельду за вбитого. Розкажіть про те, як розподілявся вергельд між родичами вбитого та королем, використовуючи титул LXII «Про вергельд» для конкретних прикладів. Поясніть, як соціальний стан злочинця та потерпілого, а також тяжкість скоєного правопорушення впливали на вагу покарання. Проаналізуйте загальну тенденцію заміни старих покарань родового суспільства (кревна помста, самосуд) різними штрафами та припинення випадків самовільної розправи. Наведіть приклади відповідних статей Салічної правди, які регулюють ці питання.

Питання цільових виступів:

1. Еволюція державного управління у Франкській державі: від Меровінгів до Каролінгів.
2. Державний лад Франкської імперії.
3. Варварські правди як пам'ятки ранньофеодального права.

Література:

Основна:

1. Бостан Л., Бостан С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 730 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf.
2. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право :

навч. посіб. / А. В. Грубінко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/37697/1/%d0%90.%20Grubinko%20red.%202019.pdf>

3. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>

4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf

5. Історія держави та права : навчальний посібник / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макаруч, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий ; заг. ред. Д.Є. Забазалюка та В.Я. Марковського ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4006>.

Додаткова:

1. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во УКЦ, 2012. С. 21 – 78. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Adadurov_Vadym/Istoriia_Frantsii_Korolivska_derzhava_ta_stvorennia_natsii_vid_pochatkiv_do_kintsia_XVIII_stolittia/.

2. Орленко В. Історія держави і права зарубіжних країн: посібник для підготовки до іспитів. К.: Ін Юре, 2019. 244 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Orlenko_VI/Istoria_derzhavy_i_prava_zarubiznykh_krain.

3. Павлюк А. Франки ранніх Меровінгів між Pax Romana та Pax Barbarica. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2012. Вип. 22. С. 135-142. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pavliuk_Andrii/Franky_rannikh_Merovinhiv_mizh_pax_romana_ta_pax_barbarica.pdf.

4. Попенко Я. В. Історія держави і права зарубіжних країн (Стародавній світ та доба Середньовіччя): підручник; під ред. Я. В. Попенко, В. Д. Гапотій, Є. О. Куйбіди. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. 603 с. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/6308/1/%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%97%D0%9A%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>.

5. Сокурено В. В., Загуменна Ю. О. Дискурс щодо публічної безпеки в деяких європейських політико-правових ученнях Середньовіччя. *Вісник академії правових наук*. 2022. 29(2). 2022. 82-104. DOI: [https://doi.org/10.31359/jnalsu.29\(2\).2022.82-104](https://doi.org/10.31359/jnalsu.29(2).2022.82-104).

6. Крестовська Н., Цвіркун О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум. Харків : Одиссей, 2017. 488 с. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/idpz_03.pdf.

7. Страхов М. Історія держави і права зарубіжних країн. Харків: Право, 2016. 416 с.

URL: http://www.many-books.org/auth/4084/book/11729/strahov_mm/storya_derjavi_prava_zarubjnih_kran.

Тема № 3. Середньовічні держава і право країн Європи та Азії.

Семінарське заняття № 5: Джерела та основні риси права Арабського Халіфату.

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення основні риси права Арабського Халіфату, ознайомитися з головними джерелами права Арабського Халіфату.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Державний лад Арабського Халіфату.
2. Загальна характеристика мусульманського права Арабського Халіфату.
3. Шлюбно-сімейне право Арабського Халіфату.
4. Кримінальне право та судовий процес Арабського Халіфату.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, необхідно з'ясувати основні риси державного ладу Арабського Халіфату. Визначте, як відбувалося становлення і розвиток халіфату після смерті пророка Мухаммеда. Зверніть увагу на роль халіфа як релігійного та світського лідера, а також на систему адміністративного управління, яка включала призначених халіфом намісників (валі) для керування окремими провінціями. Охарактеризуйте основні державні інститути, такі як діван (рада), що відігравала важливу роль в управлінні фінансами та військовими справами. Поясніть, як відбувалися зміни в структурі влади під час Омейядського і Аббасидського халіфатів, зокрема перехід від виборної монархії до спадкової.

Розглядаючи друге питання, слід зазначити, що для права Арабського Халіфату були притаманні риси, властиві більшості держав Азії та Африки – консерватизм (тісний зв'язок з ісламом), стабільність та традиційність. Курсантам необхідно усвідомлювати, що найсуттєвішою відмінністю мусульманського права від романсько-германського є нерозривний зв'язок з релігією ісламу. Іншими словами, мусульманське право виступає як одна з форм проявів цієї релігії. Першим і найголовнішим джерелом мусульманського права є Коран (вічна і незмінна книга мусульман, у якій містяться проповіді Мухаммеда, що були нав'язані йому безпосередньо Аллахом, древні легенди і навчання, подані у переказах, низка полемічних виступів проти християнства та іудейства). Також до джерел мусульманського права належать: Сунна (книга, де зібрано оповіді про життя і діяння пророка Мухаммеда, які й мають бути взірцем поведінки для віруючих у повсякденному житті); Іджма (збірка одностайних рішень докторів ісламу (муджатахідів) щодо вирішення питань, не врегульованих Кораном та Сунною, які запроваджували нові загальнообов'язкові правила поведінки); кіяс (висновки за аналогією); фетва (письмовий висновок вищих релігійних авторитетів за рішенням світських властей щодо окремих

питань суспільного життя); укази і розпорядження халіфів; місцеві звичаї, що не суперечать ісламу тощо.

Відповідаючи на третє питання, курсанти повинні мати чітке уявлення про те, що у сфері шлюбно-сімейних відносин діяло мусульманське право. Згідно з Кораном, шлюб, сім'я та народження дітей розглядалися як обов'язок кожного правомірного мусульманина. Дозволялося багатоженство і наложництво. Оформлення шлюбу здійснювалося усним або письмовим договором між сторонами чи їхніми батьками. За мусульманським правом чоловіки можуть одружуватися з немусульманками, але мусульманки не можуть одружуватися з невірними. Шлюб може бути розірваний через фізичні недоліки одного з подружжя, при зраді, якщо перебувають у кровній спорідненості, а чоловік може розірвати шлюб без будь-яких причин. Дружина може купити право на розірвання шлюбу, або розлучитися, якщо чоловік не виконує своїх обов'язків (не утримує її тощо).

При розгляді останнього питання, необхідно вказати, що кримінальне право покликане забезпечити захист п'яти основних цінностей ісламу, а саме: релігії, життя, розуму, продовження роду та власності. Усі злочини поділялися на три групи: 1) злочини проти «прав Аллаха» (відступництво від ісламу, заколот, крадіжка, перелюб); 2) посягання на права певних осіб (умисне вбивство, тілесні ушкодження); 3) дії, що тільки через деякий час почали розглядатись як злочини (несплата податку на користь бідних, образа тощо). За злочини також були передбачені відповідні покарання: таліон, штраф, конфіскація майна тощо. Судовий процес мав обвинувальний, змагальний та слідчий характер. Основні види доказів: показання свідків, ордалії, клятва над Кораном. Судочинство проводить суддя – кадій, якого призначає халіф. Кадій не був стіснений якимось певним порядком судочинства. Прокурора і адвоката мусульманський процес теж не знає. Справу міг порушити потерпілий або його родичі. Існувала кримінальна поліція – шурта.

Питання цільових виступів:

1. Виникнення Арабського Халіфату: історичні передумови та етапи становлення
2. Коран – головна священна книга Ісламу.
3. Спадкове право Арабського Халіфату.
4. Жінки в Арабському Халіфаті: соціальне та правове становище.

Література:

Основна:

1. Бостан Л., Бостан С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 730 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf.
2. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посіб. / А. В. Грубінко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/37697/1/%d0%90.%20Grubinko%20red.%202019.pdf>.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч.

посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>.

4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf.

5. Історія держави та права : навчальний посібник / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макаруч, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий ; заг. ред. Д.Є. Забазалюка та В.Я. Марковського ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4006>.

Додаткова:

1. Бесєдіна Н. Країни арабського сходу: особливості становлення та розвитку політичних систем. *Історична пам'ять*. 2019. № 1. С. 104-113. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/437>.

2. Лук'янов Д.В. Ісламське право: ознаки та тенденції розвитку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 40–43. URL: http://www.pap.in.ua/3-2_2013/1/Lukianov%20D.V.pdf.

3. Хома П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2015. 480 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk753016.pdf>.

4. Шевченко О. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. К.: Вентурі, 2010. 255 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/606214/>.

5. Шевченко О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 336 с. URL: <https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-sxemu.pdf>.

6. Яремчук В. Історія держави і права зарубіжних країн: універсал. довід. Львів: БОНА, 2015. 400 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2421>.

Тема № 4. Держава та право Великої Британії (XVII – XVIII ст.).

Семінарське заняття № 6: Англійська революція XVII ст.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про основні причини, передумови та етапи Англійської буржуазної революції XVII ст., з'ясувати особливості права цього періоду, проаналізувати зміст законодавчих актів, які сприяли перетворенню Англії на конституційну монархію.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Причини та передумови революції у англійському суспільстві.
2. Громадянські війни та становлення Індепендентської республіки у Англії.
3. Протекторат Кромвелля. Основні підсумки та наслідки революції.
4. Затвердження конституційної монархії у Англії. Біль про права 1689 р.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, необхідно зазначити, що Англійська революція XVII ст. – процес переходу в Англії від абсолютної монархії до конституційної, при якій влада короля обмежена владою парламенту, а також гарантовані громадянські права. Революція прийняла форму конфлікту між виконавчою та законодавчою владою (король проти парламенту), а також форму релігійної війни між англіканами та пуританами.

Слід також звернути увагу на те, які передумови привели до складання революційної ситуації. У цьому контексті важливо підкреслити, що протистояння між королівською владою та парламентом було віддзеркаленням боротьби між відсталим феодальними дворянством та буржуазією, яка виступила у союзі з «новим дворянством» (джентрі, сільська буржуазія). Крім того, з'ясуйте місце політичних ідеологічних або релігійних причини революції. Чому у 1629 році король Карл I Стюарт розпускає парламент? Який вплив на політичну ситуацію у країні мали розбіжності між католиками та протестантами?

Готуючись до відповіді на друге запитання, здобувачам вищої освіти слід знати, що початком революційних подій вважають скликання Довгого парламенту у листопаді 1640 року. Перший етап революції (1640 – 1642) отримав назву конституційного. Якій політичній силі належала ключова роль в цей час? Найважливішим документом, який на цьому етапі було прийнято парламентом стала «Велика ремонстрація» (1641). Що це за документ і який вплив він мав на подальший перебіг революції? З 1642 року розпочинається силове протистояння між прибічниками парламенту та роялістами: перша (1642 – 1646) та друга (1646 – 1649) громадянські війни. На провідні ролі у цей час виходять так звані індепенденти, які репрезентували інтереси середнього та дрібного дворянства та середніх станів буржуазії. З'ясуйте основні пункти їх політичної програми. У ході революції з індепендентської течії виділилися левелери. Це були представники ремісників та вільних селян. Користувалися популярністю серед солдат та частини офіцерства. Найбільш радикальну частину левелерів складали дигери, які представляли незаможних селян та пролетарів. Якою була програма цих політичних течій? У 1649 р. короля було страчено. Визначте характерні риси організації системи влади в Англії часів Індепендентської республіки (1649 – 1653).

При опрацюванні третього питання, слід звернути увагу на причини, які дозволили у 1653 р. О. Кромвелю розігнати парламент. На підтримку кого, в першу чергу, він спирався? У результаті перевороту влада повністю перейшла до рук Кромвелля, а в Англії було встановлено новий політичний режим – протекторат (1653 – 1659 рр.). У 1653 р. була проголошена де-факто нова конституція Англії –

«Знаряддя управління». Охарактеризуйте зміст цього документу. За його допомогою, доведіть, що новий режим мав риси військової диктатури. Чому режим протекторату виявився недовготривалим? Яким чином у Англії було відновлено королівську владу та яку роль у цьому процесі відіграло укладання Бредської декларації? Завершуючи розгляд цього питання, обов'язково сформулюйте основні підсумки та наслідки революції.

Останнє питання теми пов'язано з розглядом законодавства, яке сприяло встановленню у Англії конституційної монархії. Для з'ясування процесу її становлення слід охарактеризувати події «Славної революції» 1688 р., яка привела до усунення від влади останнього зі Стюартів – Якова II, а також знання змісту, значення і місця в державно-правовому розвитку Англії таких документів, як Habeas corpus act 1679 р., Білль про права 1689 р., Акт про влаштування 1701 р.

Питання цільових виступів:

1. Політичні течії у Англійській революції 1640 – 1660 рр.
2. Реформи «Довгого» парламенту в Англії у 1641 – 1653 рр.
3. «Славна революція» 1688 року та її історичне значення.
4. Головні законодавчі акти Англійської революції: історико-правова характеристика.
5. Формування конституційної монархії у Англії наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>.
2. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf.
3. Історія держави та права : навчальний посібник / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макарчук, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий ; заг. ред. Д.Є. Забазалюка та В.Я. Марковського ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4006>.

Додаткова:

1. Лебедева І. Англія напередодні і під час буржуазної революції (1603–1660 рр.). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія,*

економіка, філософія. 2018. Вип. 23. С. 193-218. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lebedieva_Iryna/Anhliia_naperedodni_i_pid_chas_burzhuaznoi_revoliutsii_16031660_rr/.

2. Стеценко Н. Деякі законодавчі акти Англіїської буржуазної революції XVII ст. стосовно переходу королівської земельної власності до держави. *Теорія та практика сучасної юриспруденції : матеріали XIX Всеукр. наук. конф. (30 берез. 2019 р.).* Харків, 2019. С. 94–95. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16294>.

3. Крестовська Н., Цвіркун О. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум. Харків : Одиссей, 2017. 488 с. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/idpz_03.pdf.

4. Страхов М. Історія держави і права зарубіжних країн. Харків: Право, 2016. 416 с. URL: http://www.many-books.org/auth/4084/book/11729/strahov_mm/storya_derjavi_prava_zarubjnih_kran.

5. Трофанчук Г. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 352 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk709942.pdf>.

Тема № 5. Держава та право США (XVII – XIX ст.).

Семінарське заняття № 7. Становлення та розвиток американської державності.

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення про основні етапи становлення американської державності: від Війни за незалежність (1775 – 1783) північноамериканських колоній до Громадянської війни (1861 – 1865) між Півднем та Північчю. Ознайомити здобувачів вищої освіти з документами, що заклали фундаментальні основи американської державності: Декларацією незалежності та Конституцією 1787 р. з поправками до неї.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Північноамериканські колонії до здобуття незалежності.
2. Американська революція 1775 – 1783 рр. Декларація незалежності.
3. Конституційний процес у США. Конституція 1787 р.
4. США у XIX ст.: розширення територій та Громадянська війна 1861 – 1865 рр.

Методичні вказівки:

Підготовка до відповіді на перше питання передбачає з'ясування особливостей колонізації англійцями Нового Світу. Здобувачам вищої освіти слід зауважити на те, що існували три групи колоній: з власним самоврядуванням, приватновласницькі та ті, що були безпосередньо підпорядковані британській короні. Знання системи управління північноамериканськими колоніями – необхідна умова для визначення рівня їхнього

демократичного розвитку, пов'язаного з особливим характером «білих» колоній в Америці, з формальним наданням їхнім жителям привілеїв, гарантованих королівськими Хартіями прав і свобод, що діяли у метрополії. Пряме порушення закріплених у хартіях прав та свобод американців, а також ті перепони, які ставилися метрополією на шляху капіталістичного розвитку американських колоній, привели до Американської революції, що розпочалася як національно-визвольний рух, що переріс у боротьбу за незалежність.

Переходячи до другого питання, насамперед визначте, чим було зумовлено загострення відносин між колоніями та метрополією у II пол. XVIII ст. У чому полягала сутність доктрини гомруля Б. Франкліна? Яку роль у зростанні напруження відіграло ухвалення британським парламентом Акту про гербовий збір (1765) і яким чином це пов'язано з подіями 1773 р. відомі як «бостонське чаювання»? Що спричинило початок збройного протистояння? Охарактеризуйте рішення, які були прийняті на I, II та III Континентальних конгресах, які фактично стали першою організаційно-правовою формою об'єднання колоній, із властивими їй деякими рисами майбутнього конфедеративного союзу. Безумовно, вирішальне революційне значення мав III континентальний конгрес, що прийняв Декларацію незалежності 1776 р. 13 колишніх колоній ставали «вільними, незалежними штатами». Аналіз змісту зазначеного документу має допомогти здобувачам вищої освіти у ознайомленні з основними вимогами колоністів та їх поглядами на майбутній устрій американської держави. Чим завершилася Війна за незалежність північноамериканських колоній?

При розгляді третього питання здобувачам вищої освіти необхідно усвідомити, з якою метою і на яких принципах створювався перший конфедеративний союз штатів. Для цього треба звернутися до розгляду основних положень Статей конфедерації (1781). Чому конфедеративна форма державного устрою виявилася неефективною? Конституційний процес у США інтенсифікувався після завершення Війни за незалежність.

Розгляд історії створення американської Конституції невіддільний від тих гострих дискусій, які вели її засновники і між собою, і з критиками її проекту. У перебігу цих дискусій приймалися рішення з таких гострих питань, як межі влади глави американської федеративної держави – президента, необхідність двопалатного (за рахунок створення сенату) законодавчого органу – конгресу, закріплення в американській конституції прав і свобод американців тощо. Здобувачі вищої освіти також мають обґрунтувати на основі аналізу статей Конституції 1787 р. особливості форми правління США – президентської республіки, основні принципи американської Конституції: республіканізм, федералізм, поділ влади (з механізмом стримувань і противаг) та судовий конституційний контроль.

Відсутність згадок про громадянські права і свободи викликали різку критику головного закону держави, у зв'язку з чим, вже у 1791 р. до Конституції було внесено перші десять поправок – Білль про права. Які саме права і свободи американців вони закріплювали?

Готуючись до відповіді на четверте питання, з'ясуйте за рахунок яких територій відбувалося розширення кордонів США протягом XIX ст. Головною проблемою для молодого країни стає загострення протиріч між північними та південними штатами, що, зокрема, привело і до дискусій стосовно державного устрою США: федерація чи

конфедерація? Визначте основні причини цих протиріч. На тлі обговорення різних шляхів майбутнього розвитку країни, відбулося оформлення двопартійної системи. З якими політичними програмами виступали демократи та республіканці?

Хитка рівновага між прибічниками та противниками поширення рабства, яка була встановлена Місурійським компромісом 1820 р., була порушена після прийняття Конгресом Закону Канзаса-Небраска (1854). Відкрита фаза конфлікту між Півднем та Північню стала невідворотною, її прискорило обрання у 1860 р. президентом США противника рабства – А. Лінкольна. У 1861 р. 13 південних штатів оголосили про вихід з США і створення власної Конфедерації. Розпочалася Громадянська війна. Охарактеризуйте найважливіші законодавчі акти уряду А. Лінкольна: Гомстед-акт 1862 р. і Прокламацію про звільнення рабів 1863 р., а також зміст 13 – 15 поправок до Конституції. Окремо слід зупинитися на характеристиці суспільно-економічних і політичних наслідків війни.

Питання цільових виступів:

1. Американська революція XVIII ст.: зміст та особливості.
2. Дж. Вашингтон – видатний державний діяч США.
3. Громадянська війна 1861 – 1865 рр. та її вплив на державно-правовий розвиток США.
4. А. Лінкольн: політичний портрет державного діяча.
5. Особливості реконструкції Півдня.
6. Судова організація та поліція США у XIX ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553> .

2. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf.

3. Історія держави та права : навчальний посібник / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макаруч, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий ; заг. ред. Д.Є. Забазалюка та В.Я. Марковського ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4006>.

Додаткова:

1. Декларація незалежності США (4 липня 1776 р.). URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-zarubejnogo-pravo/dokument-deklaratsiya->

nezalejnosti-ssha-lipnya-63722.html.

2. Історія Сполучених Штатів: Нарис / За ред. Г. Синкотти. Вашингтон: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 2010. С. 59 – 102. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009627>.

3. Статті конфедерації (1781 р.). URL: http://www.pidruchniki.com/1221060558668/pravo/statti_konfederatsiyi_1781

4. Калашников В. Американська міліція напередодні війни за незалежність США (організаційно правові основи функціонування). *Вісник Запоріж. юрид. ін-ту. Запоріжжя: ЗЮІ*, 2012. № 4. С. 21–48. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2012/8.pdf.

5. Калашников В., Малишко В. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби (1607–1775 рр.). К. : Логос, 2015. 406 с. URL: https://www.studmed.ru/kalashnikov-v-m-malishko-v-m-formuvannya-institutiv-derzhavi-prava-v-ssha-ranno-dobi-1607-1775-rr_fcb56760af3.html

6. Ростіанов Б. Специфіка державного будівництва в США в період громадянської війни (1861–1865 рр.). *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2015. Вип. 17. С. 41-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tppd_2015_17_5.

7. Титов В. Філософсько-правові погляди Томаса Джефферсона. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2010. №5. С. 3-12. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/3317>.

8. Тищик Б. З історії становлення американського конституціоналізму. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 60. С. 134-145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_60_19.

Тема № 6. Держава та право Франції (XVIII – XIX ст.).

Семінарське заняття № 8: Велика французька революція XVIII ст.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про основні причини, передумови та етапи Великої французької революції XVIII ст., з'ясувати особливості розвитку права цього періоду, проаналізувати зміст законодавчих актів та ті зміни у правовій системі Франції, які були ними викликані наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Криза французького абсолютизму. Причини революції.
2. Французька революція: характеристика основних етапів.
3. Становлення конституційного ладу у Франції доби революції.
4. Зміни у правовій системі Франції на межі XVIII – XIX ст. Кодекси Наполеона.

Методичні вказівки:

Протягом XVI – XVII ст. станово-представницька феодальна монархія у Франції поступову перетворювалася на абсолютну, яка досягла свого апогею за часів правління

короля Людовика XIV (1643 – 1715), вираз якого «Держава – це я», став квінтесенцією французького абсолютизму. Проте, за його наступників Франція почала втрачати свої позиції провідної держави Європи, посилюлися й внутрішні протиріччя у країні. З'ясуйте основні причини, які привели до кризи французького абсолютизму. Прогресивну частину французького суспільства, дедалі більше почали захоплювати ідеї видатних просвітників: Ф. Вольтера, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, які невдовзі перетворюються на ідеологічний фундамент революційних сил. Сформулюйте головні державно-правові ідеї французьких просвітників. В чому полягала сутність природно-правової теорії?

Переходячи до другого питання, слід розпочати з встановлення періодизації Великої французької революції. Що стало безпосереднім поштовхом до її початку влітку 1789 р.? Охарактеризуйте цілі та програми основних політичних партій революції: конституціоналістів, жирондистів та якобінців. Чому ані конституціоналісти, ані жирондисти не змогли втримати владу у країні? 1793 рік став найбільш драматичним в історії Великої революції. 2 червня 1793 р. було встановлено якобінську диктатуру. Що Вам відомо про надзвичайне законодавство та великий терор якобінців? У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговують два одіозних терористичних документи якобінців: Декрет про підозрілих від 17 вересня 1793 р. та Декрет про реорганізацію революційних трибуналів від 10 червня 1794 р. Які зміни у державному ладі Франції відбулися внаслідок перевороту 9 термідору? Стисло охарактеризуйте систему управління республікою за часів Термідоріанського конвенту та Директорії. Що сприяло зростанню популярності та авторитету Наполеона Бонапарта? Які наслідки мав переворот 18 брюмера? Завершуючи розгляд питання, слід сформулювати основні підсумки революції.

При опрацюванні третього питання доцільно мати на увазі, що законодавство першого етапу Французької революції визначалося політичними цілями ліберальних буржуазно-дворянських політичних сил, які прийшли до влади. Ці цілі включали обмеження влади короля шляхом прийняття Конституції, розширення політичних прав третього стану, створення необхідних умов для розвитку капіталістичного виробництва й торгівлі, насамперед за рахунок дієвих гарантій прав власності та особистості.

З огляду на це, найбільший інтерес представляють такі документи, як Декларація прав людини та громадянина 1789 р. та Конституція 1791 р. Охарактеризуйте їх. Розглядаючи першу Конституцію революційної Франції 1791 р., потрібно також відповісти на важливе дискусійне питання, чи стала вона «кроком уперед» або, як стверджувалося раніше у вітчизняній історичній літературі, призвела до відмови від демократичних, республіканських принципів Декларації 1789 р., тому що закріпила цензове виборче право, зберегла сильну королівську владу тощо.

Також, доречним буде порівняти згадані документи з Декларацією прав людини та громадянина й Конституцією (яка так і не набула чинності), розробленими у 1793 р. якобінцями. При цьому, необхідно враховувати, що Декларація 1793 р. значною мірою була створена під впливом іншого напрямку природно-правової школи, зокрема теоретичних поглядів Ж.-Ж. Руссо, висловлених у його творі «Про Суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762 р.). Які суттєві недоліки мала Конституція 1793 р.? Стисло охарактеризуйте основні положення французької Конституції III року (1795),

яка також відома, як Термідоріанська конституція.

Відповідаючи на четверте питання варто висвітлити соціально–економічні та політичні зміни, що відбулися у Франції в XVIII в., і насамперед ті конкретні умови, пов'язані з встановленням авторитарної влади Наполеона Бонапарта, у яких розроблявся й приймався Цивільний кодекс (1804). Слід зазначити його особистий внесок в рішення завдання уніфікації цих норм. Яку структуру мав і на яких принципах було побудовано Цивільний кодекс?

Кримінальний Кодекс 1810 р. став прямим наслідком політичної стабілізації Франції в період правління Наполеона Бонапарта. Саме в ньому одержала вираження стратегія та закінчена кримінально–правова програма нового часу (класичної школи кримінального права). Зверніть увагу на прийняту в ньому класифікацію правопорушень залежно від характеру покарань та критерії поділу злочинів на першу («проти публічних інтересів») та другу («проти приватних осіб») групи.

Питання цільових виступів:

1. Державно-правові ідеї французьких просвітників.
2. М. Робесп'єр як ідеолог революційного терору.
3. Ж.Ж. Дантон – один із засновників Першої французької республіки.
4. Конституції Франції доби революції: порівняльна характеристика.
5. Політичний портрет Наполеона Бонапарта.
6. Кодекси Наполеона: історико-правова характеристика.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г. , Загуменна Ю.О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553> .

2. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf.

3. Історія держави та права : навчальний посібник / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макарчук, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий ; заг. ред. Д.Є. Забазалюка та В.Я. Марковського ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4006>.

Додаткова:

1. Зінченко О. Еволюція ідей декларації прав людини і громадянина від 1789 р. до початку ХХІ ст. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава*

Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 2. С. 117 – 125. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8353> .

2. Кольбенко А. Передумови прийняття, зміст та значення першої конституції Франції 1791 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 146-150. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vlnu_yu_2015_61_20 .

3. Сирко М. Право власності в Цивільному кодексі Наполеона Бонапарта 1804 р. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2013. Вип. 58. С. 109-115. URL: http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2013/2-1-1_2013/40.pdf .

Тема № 7. Держава та право Німеччини в XIX ст. – на поч. XX ст.

Семінарське заняття № 9. Історичний розвиток державності та правової системи Німеччини.

Навчальна мета заняття: сформувати комплексне розуміння процесів політичного об'єднання та правового розвитку Німеччини у XIX столітті, проаналізувати ключові події та постаті, що сприяли цим процесам, а також оцінити їх вплив на подальший державно-правовий розвиток європейських країн.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Об'єднання Німеччини. Германська імперія.
2. Конституційний розвиток та правова система Германської імперії.
3. Формування та криза Веймарської республіки у Німеччині.

Методичні вказівки:

При опрацюванні першого питання доцільно звернути увагу на політичну та соціально-економічну ситуацію в Німеччині в середині XIX століття. Вивчіть передумови об'єднавчого процесу, зокрема вплив промислової революції, зростання націоналістичних настроїв та економічні інтереси. Необхідно почати з аналізу революції 1848 року в Німеччині, дослідивши її причини та наслідки для німецьких держав. Важливо зрозуміти, чому ця революція не привела до об'єднання германських князівств. Проаналізуйте зміст основних статей Франкфуртської конституції 1849 року, звертаючи увагу на її вплив на розвиток німецького національного руху. З'ясуйте соціально-політичні наслідки поразки буржуазної революції 1848-1849 років у Німеччині. Слід проаналізувати, чому саме Пруссія стала головною рушійною силою об'єднання Німеччини, та яку роль у цьому процесі відіграв Отто фон Бісмарк. Розгляньте війни, які велися з метою об'єднання: Датську війну 1864 року, Австро-Пруську війну 1866 року та Франко-Пруську війну 1870-1871 років. Розкрийте, як перемоги у цих війнах сприяли об'єднанню Німеччини під владою Пруссії. Також розгляньте проголошення Німецької імперії у Версальському палаці в 1871 році та проаналізуйте наслідки цього об'єднання для Європи і світу.

Висвітліть політичні та соціально-економічні зміни, що відбулися внаслідок створення Германської імперії.

Розглядаючи друге питання, насамперед ознайомтеся з Конституцією Німецької імперії 1871 року. Проаналізуйте структуру державної влади за цією конституцією, зокрема роль кайзера, рейхсканцлера, Рейхстагу та Бундесрату. Зверніть увагу на те, що Германська імперія була федерацією, що складалася з окремих королівств, герцогств та вільних міст, і визначте, як це впливало на систему управління. Вивчіть правову систему Германської імперії, звертаючи увагу на розвиток законодавства. Розгляньте кодекси, що регулювали основні галузі права, такі як цивільний кодекс (Bürgerliches Gesetzbuch) та кримінальний кодекс. Проаналізуйте роль судової системи та її вплив на забезпечення верховенства права. Розкрийте основні етапи конституційних реформ і їх вплив на політичну стабільність та економічний розвиток країни. Важливо також зрозуміти, як соціальні та політичні зміни на межі XIX і XX століть впливали на правову систему імперії. Окрему увагу приділіть соціальному законодавству, яке було інноваційним для свого часу і включало систему соціального страхування, що започаткувала основи сучасної соціальної держави.

Третє питання почніть з розгляду того, що Німеччина дуже важко переживала поразку у Першій світовій війні. Політичний режим Веймарської республіки, створеної у 1919 р. виявився занадто хитким і не здатним згуртувати навколо себе більшість німців. У цьому контексті, доречним буде звернутися до аналізу Веймарської конституції та виявити її слабкі місця. Маються на увазі насамперед ст. 48 Конституції про надзвичайний стан, а також ті статті, які стосувалися широких повноважень президента, у тому числі його права призначати усіх вищих посадових осіб імперії, включаючи канцлера (ст. 46, 53 тощо), скасовувати за допомогою референдуму закони, прийняті рейхстагом (ст. 73) та ін. Світова економічна криза 1929 – 1932 рр. сприяла подальшій радикалізації німецького суспільства на тлі якого все більшу популярність отримувала націонал-соціалістична партія (НСДАП).

Питання цільових виступів:

1. «Культуркампф»: історико-правовий вимір.
2. Отто фон Бісмарк – «залізний канцлер».
3. Боротьба за утворення єдиної німецької держави у XIX ст.: шляхи та етапи.
4. Вплив промислової революції на процеси об'єднання Німеччини.

Література:

Основна:

1. Бостан Л., Бостан С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 730 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf.

2. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посіб. / А. В. Грубінко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с. URL:

<http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/37697/1/%d0%90.%20Grubinko%20red.%202019.pdf>

3. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>

4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf

Додаткова:

1. Варварцев М. Революції в Європі 1848 – 1849 років. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* К.: Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 148.

2. Гончар Б. Право і сила. Парламентаризм Отто фон Бісмарка. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* 2007. Вип. 89-90. С. 7-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2007_89-90_4.

3. Данканич О. «Культуркампф» в Німеччині за «ліберальної ери» канцлерства Отто фон Бісмарка. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г. Бондаревського (1920 – 2003 рр.).* К.: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. С. 119 – 124. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ZNppCgYGVRQJ:nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2018_54_19.pdf+&cd=10&hl=ru&ct=clnk&gl=ua.

4. Майор О. Становлення німецького федералізму: політико правові та історичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2014. Вип. 5. С. 79 – 85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2014_5_11.

5. Мустафін О. Справжня історія пізнього Нового часу. Харків: Фоліо, 2017. 428 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/spravzhnja-istorija-pizn-ogo-novogo-chasu-1580170.html>.

6. Осадчук І. Політичний режим у Німецькій імперії (1871–1890): модель змагального авторитаризму? *Evropsky politicky a pravni diskurz.* 2018. Vol. 5. Iss. 1. С. 143-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_1_22.

7. Срібняк І. Утворення єдиного Італійського королівства (1848-1870). *Гетьманський альманах.* К.: Освіта, 2012. Ч.І. С. 95-107. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4363/>.

Тема № 8. Державно-правовий розвиток країн світу у XX – поч. XXI ст.
Семінарське заняття № 10. Державно-правовий розвиток провідних країн світу

на сучасному етапі.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про характерні риси державно-правового розвитку провідних країн світу на сучасному етапі, на прикладі Великої Британії, Німеччини, Франції та США, ознайомити здобувачів вищої освіти з найбільш важливими міжнародними договорами, які становлять правову базу сучасних євроінтеграційних процесів.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. V республіка у Франції. Конституція та особливості державно-правового розвитку.
2. Об'єднання Німеччини. Державно-правовий розвиток країни на сучасному етапі.
3. Велика Британія: старі традиції та нові виклики.
4. Загальні тенденції розвитку американської держави на початку XXI ст.

Методичні вказівки:

При відповіді на перше питання, необхідно звернути увагу на те, що політичний режим III республіки у Франції дискредитував себе співпрацею з нацистськими окупантами. Тому, одразу після завершення війни у країні почали працювати над текстом нової конституції. З другої спроби, на референдумі у жовтні 1946 р. Конституція була ухвалена більшістю французів. Спираючись на текст конституції, охарактеризуйте політичний режим IV республіки. Спробуйте пояснити, чому він виявився вкрай нестабільним.

Слід відзначити, що безпосередньою причиною відміни Конституції 1946 р. стали події у Алжирі. У квітні – травні 1958 р. там спалахнув заколот військових. За таких умов 1 червня 1958 р. парламент доручає лідеру французького руху опору у роки війни генералу Ш. де Голлю сформувати уряд і надає йому надзвичайні повноваження. Де Голль розпускає Національні збори на «канікули» і створює комісію для підготовки нової Конституції. Через 20 днів проект Конституції був готовий, а 28 вересня він був схвалений на референдумі. 6 жовтня 1958 р. Конституція V республіки набрала чинності. Чим нова конституція відрзнялася від попередньої? Охарактеризуйте державний лад V республіки, при цьому особливий акцент треба зробити на ролі президента у політичній системі Франції. Чим була викликана і які наслідки для французької держави мали події «червоного травня» 1968 р.? Після відставки Ш. де Голля, влада у Франції належала як його послідовникам – т.зв. «голістам» (Ж. Помпиду, Ж. Шірак), так і представникам соціалістичної партії (Ф. Міттеран, Ф. Олланд). В чому між ними різниця у поглядах на розвиток французької держави? Охарактеризуйте актуальні джерела права Франції на сучасному етапі. Що, на Ваш погляд, свідчить про гуманізацію французького кримінального права?

Розпочинаючи підготовку до другого питання, зауважте, що після Другої світової війни, Німеччина тривалий час була роз'єднаною на дві держави – Федеративна Республіка Німеччини (ФРН) та Німецька Демократична Республіка (НДР). Чому так сталося? Лише завершення «холодної війни» надало можливість відновити цілісність

країни. Внутрішні аспекти німецької єдності були врегульовані між ФРН і НДР через перший міждержавний договір «Про створення валютного, економічного і соціального союзу між ФРН і НДР» від 18 травня 1990 року, а як це питання було вирішено у міжнародно-правовому полі? У жовтні 1990 р. об'єднання Німеччини стало dokonаним фактом. Державний устрій країни був визначений на основі Конституції ФРН (Боннської) 1949 р. Визначте його характерні риси. Право ФРН відноситься до романо-германської правової сім'ї, що обумовило, в тому числі, наявність кодифікацій головних галузей права. Наведіть приклади його модернізації, починаючи з II пол. XX ст.

Під час роботи над третім питанням, зверніть увагу на основні зміни та тенденції розвитку в економіці, політичній системі та державному устрої Великої Британії, які мали місце протягом XX ст. Так, однією з провідних тенденцій стала демократизація виборчого права, про що свідчать реформи 1918, 1928, 1949, 1969 рр. До яких змін вони призвели? Охарактеризуйте місце і роль у британській політичній системі інституту королівської влади, кабінету міністрів, парламенту. Які зміни відбулися у двопартійній системі? На початку XX ст. Велика Британія була найбільшою імперією світу, але вже прийняття у 1931 р. Вестмінстерського статуту, суттєво відкоригувало цей її статус. Про що йшлося у зазначеному документі? Розглядаючи основні напрями державно-правового розвитку Великої Британії наприкінці XX – на початку XXI ст., зупиніться на причинах падіння ролі парламенту та посилення кабінету міністрів, крім того, з'ясуйте значення Корони для сучасного британського суспільства, у контексті чого проаналізуйте головні положення Закону про престолонаслідування (2011 р.). Надайте стислу характеристику структури та діяльності британських поліцейських та судових органів, а також визначте основні джерела британського права та його характерні риси, особливо у галузі соціального законодавства.

Переходячи до розгляду четвертого питання, слід відзначити, основні досягнення та прорахунки президентських адміністрацій Дж. Буша-мл., Б. Обами, Д. Трампа та Д. Байдена. Яким чином на розвиток американської держави вплинули події 11 вересня 2001 р.? Більш детально зупиніться на характеристиці державного устрою США. Які принципи покладено у його основу? Фахівці відзначають, що останнім часом у США відбувається підсилення президентської влади. Аргументуйте цю точку зору. Розглядаючи еволюція політичного режиму в США на поч. XXI ст., доцільно буде зупинитися на місці у системі управління країною Конгресу, Ради Національної безпеки, а також впливі на прийняття державних рішень керівництва Пентагону та ЦРУ.

Питання цільових виступів:

1. Державно-політична діяльність Ш. де Голля.
2. Становлення та розвиток V республіки у Франції.
3. Особливості Конституції 1958 р. у Франції.
4. Міжнародно-правові аспекти об'єднання Німеччини.
5. Поліцейська система Великої Британії.

Література:

Основна:

1. Бостан Л., Бостан С. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 730 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf.
2. Грубінко, А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право : навч. посіб. / А. В. Грубінко. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/37697/1/%d0%90.%20Grubinko%20red.%202019.pdf>.
3. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.: Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г., Загуменна Ю. О. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>.
4. Історія держави і права зарубіжних країн : підручник / О. М. Бандурка, О. М. Головка, І. А. Логвиненко та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки ; вступ. слово О. М. Бандурки. 2-ге вид., допов. та змін. Харків : ХНУВС, 2021. 596 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Bandurka_.pdf.
5. Історія держави та права : навчальний посібник / Д.Є. Забзалюк, В.С. Макарчук, В.Я. Марковський, В.Д. Яремчук, Н.Я. Рудий ; заг. ред. Д.Є. Забзалюка та В.Я. Марковського ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : СПОЛОМ, 2021. 438 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4006>.
6. Яремчук В. Д. Історія держави і права зарубіжних країн : дефініції, схеми, таблиці : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 244 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2532>.

Додаткова:

1. Аракелян М., Василенко М. Право Європейського Союзу. Одеса: Фенікс, 2022. 390 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1345967/>.
2. Баймуратов М., Хоббі Ю. Модифікації державного суверенітету в умовах європейської інтеграції в контексті взаємовідносин Європейського Союзу з державами-членами: монографія. Суми: Університет. кн., 2013. 300 с. URL: <https://jurkniga.ua/wa-data/public/shop/products/44/00/10044/attach.pdf>.
3. Бруслик О. Конституційно-правовий статус парламенту Великобританії: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 20 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/12593>.
4. Бруслик О. Конституційно-правова трансформація британської монархії в новітню епоху Єлизавети II. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 133-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2016_3_35.
5. Бурдін М., Дедурін Г. Європейський вибір України та демократизація інституцій державної влади. *Історія держави та права України: 1991 – 2019 рр.*

Підручник. Х.: Майдан, 2019. С. 279 – 289. URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/3774>.

6. Дахно І. Право Європейського Союзу: навчальний посібник. Київ: Центр учб. літ., 2018. С. 208 – 360. URL: <https://www.twirpx.com/file/626802/>.

7. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / за заг. ред. І. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. С. 57 – 98. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1210>.

8. Кольбенко А. Передумови прийняття та зміст Вестмінстерського статуту 1931 р. Утворення Британської співдружності націй. *Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична*. 2014. Вип. 59. С. 87-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2014_59_14.

9. Мальська М. Основи європейської інтеграції. Київ, ЦУЛ, 2015. 320 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk801386.pdf>.

10. Система державного управління Федеративної Республіки Німеччина: досвід для України / авт.-упоряд.: Ю. Ковбасюк, С. Загороднюк, П. Крайнік. К.: НАДУ, 2010. 76 с. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/445e5564-a528-4491-94c9-db32ede303dc.pdf.

11. Childs D. Britain since 1945: A Political History. Lnd.: Routledge, 2012. 528 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203969915/>.

12. Hazell R., Morris B. The Changing role of the monarchy, and future challenges. London: The Constitutional Unit, 2016. 170 p. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10040140/>.

Тема № 9. Стародавні держави і право на території сучасної України.

Семінарське заняття № 11: Виникнення права та державності на території України у стародавню добу.

Навчальна мета заняття: Ознайомити здобувачів вищої освіти та сформулювати цілісне уявлення про особливості державно-правового життя народів, що населяли територію сучасної України у стародавній період (VII ст. до н.е. – VI ст. н.е.).

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Виникнення перших державних утворень на території сучасної України.
2. Соціальна структура та правове становище основних груп населення скіфських ранньодержавних утворень та античних держав Північного Причорномор'я.
3. Державний лад міст-держав Північного Причорномор'я, Боспорського царства, скіфських ранньодержавних утворень.
4. Правові звичаї скіфів. Джерела та основні риси права античних держав

Північного Причорномор'я.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання необхідно, насамперед, показати процеси формування державності на північно причорноморських теренах, визначити основні етапи її зародження. Особливу увагу варто звернути на процеси елінської колонізації, виявити характерні риси її правової регламентації, пригадати основні поліси, які з'явилися на території України у VII-V ст. до н.е.: Ольвію на березі Бузького лиману (тепер біля с. Парутине Очаківського району Миколаївської обл.), Тіру на березі Дністровського лиману (тепер Білгород-Дністровський Одеської обл.), Херсонес (на місці сучасного Севастополя), Пантікапей (на місці сучасної Керчі у Криму), Керкінітіду (на місці сучасної Євпаторії), Німфей на західному березі Керченської протоки, Тірітаку (на місці сучасного селища Аршинцеве поблизу Керчі), Феодосію (там, де розташоване сучасне місто) тощо.

Висвітлюючи друге питання слід розібратися в особливостях соціальної структури скіфського суспільства, а також виявити специфіку правового статусу різних категорій населення античних держав Північного Причорномор'я: політів, неповноправне населення, іноземців, рабів. Варто звернути увагу на той факт, що правовий статус громадян полісів за часів демократії, охоплював достатньо широке коло їхніх суб'єктивних прав. Вони мали доступ до Народних зборів, могли брати участь у виборах, обіймати державні посади (тімухіом), мали право законодавчої ініціативи (пробулевсіс). Важливим було виключне право власності на нерухомість (енктісіс). Загальний правовий статус громадянина доповнювався ателією – правом на звільнення, від усіх прямих податків та мит, а також епігамією – правом укласти шлюб із громадянками даного полісу (хоча відносно жінок поняття громадянства може застосовуватися лише умовно). Інколи рішенням Народних зборів або Ради полісу громадянину могли надаватися й екстраординарні права – проєдрія, промантія тощо. Сукупність громадянських обов'язків найповніше було визначено у пам'ятці херсонеського права кінця IV – початку III ст. до н.е. – присязі громадян. Курсанти мають уявити, що до неповноправного населення античних держав Північного Причорномор'я відносилися, насамперед, особи, які прибули з інших країн для постійного проживання. Зважаючи на особливості їхнього правового статусу, їх можливо віднести до категорії паройків, близьких за своїм юридичним становищем метекам, що проживали на полісних землях. Неповноправними були також вільновідпущеники – колишні раби, яким манумісійними актами було надано особисту свободу. До цієї ж категорії відносилися й вихідці з тубільного «варварського» населення, що внаслідок процесів седентаризації, які особливо посилювалися з III ст. до н.е., перейшли до осілого способу життя.

Готуючись до відповіді на третє питання здобувачам вищої освіти необхідно пам'ятати, що грецькі міста-колонії Північного Причорномор'я за формою правління були демократичними або аристократичними рабовласницькими

республіками, незалежними містами-державами, які за своєю суттю мало чим відрізнялися від метрополії та протягом століть зберігали з ними союзні відносини, а також тісні економічні, юридичні та культурні зв'язки (наприклад Ольвія з Мілетом, Херсонес з Гераклією Понтійською). Тому й державний лад грецьких міст-колоній будувався на тих же засадах, що і державний устрій античних полісів Греції. З'ясовуючи особливості державного устрою античних-міст Північного слід ретельно дослідити склад та компетенцію вищого органу законодавчої влади – еклесії. При цьому, слід звернути увагу на різновиди нормативно-правових актів, що приймалися народними зборами. Далі слід розглянути порядок формування та компетенцію буле – постійно діючого органу виконавчої влади у містах-полісах. Треба з'ясувати склад Ради міста (голова Ради, члени Ради, секретар, термін обрання. Третьою ланкою міського управління були виборні колегії – магістратури або окремі посадові особи – магістрати. Опрацьовуючи це питання треба проаналізувати порядок формування колегій, основні напрями діяльності, та їх роль в управлінні міст-держав Північного Причорномор'я. Окремо варто звернути увагу на повноваження та компетенцію таких посадовців, як архонти, стратеги, агораномі, номофілаки, ситони та ін.

Вивчаючи специфіку державно-правового устрою Боспорського царства слід звернути увагу на те, що це найдавніша рабовласницька держава зі столицею у м. Пантікапей, яка існувала з V ст. до н.е. і об'єднувала територію Керченського і Таманського півостровів, а також південне узбережжя Азовського моря до гирла Дону. Слід звернути увагу, що Боспорське царство за формою правління було рабовласницькою монархією на чолі якого стояв цар, влада якого передавалася у спадщину. Царів Боспору затверджували римські імператори, які розглядали його як васальну державу. Далі слід звернути увагу на трансформацію державного устрою Боспорського царства (від союзу грецьких полісів до рабовласницької монархії), та особливості державного права - наявність існування такого інституту державного права як інститут співправителів. Досліджуючи центральні органи влади та управління Боспорського царства треба з'ясувати царські повноваження, як володаря вищої законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та функції виконавчої влади (державного апарату), центром якого був палац боспорського царя та місцеву владу з урахуванням поділу території на округи та призначених царем намісників.

Висвітлюючи основні риси права скіфських ранньодержавних утворень та еллінських держав потрібно пам'ятати, що право за своїм змістом було рабовласницьким. Скіфська культура протягом усієї історії залишалася безписемною, тому фіксація джерел права не могла бути здійснена. Незважаючи на це треба означити основні джерела права скіфської держави такі як звичаєве право (окремі норми якого можемо виявити у нарративних джерелах), правила, встановлені царською владою, рішення народних зборів, а також слід зазначити, що на території Скіфської держави мешкали групи населення, які жили на основі своїх законів, наприклад, свої звичаї мали племені союзи таврів у Криму, неврів, що жили

на південь від Прип'яті, гелоно-будинів, які мешкали у середній течії р. Ворскла. Правова система, що склалася у містах-державках Північного Причорномор'я за формою нагадувала правову систему афінської рабовласницької демократії. Особливістю права було те, що воно перебувало під впливом звичаїв місцевого населення. Курсантам необхідно навести перелік найвідоміших лапідарних джерел права, тексти яких збереглися до нашого часу. Найвідомішою з лапідарних пам'яток права полісів Північного Причорномор'я є присяга громадян Херсонесу (кін. IV – поч. III ст. до н.е.), у якій було закріплено перелік найважливіших з тогочасного погляду херсонеської громадянської общини обов'язків та правил поведінки громадян. Деякі характерні риси права допоможе висвітлити аналіз текстів ольвійського «закону Каноба» про грошовий обіг (поч. IV ст. до н.е.), херсонеського закону про повернення політичних вигнанців (поч. III ст. до н.е.), наказів намісника Нижньої Мьозії посадовим особам Херсонесу та начальникам розташованого у місті римського гарнізону (кін. II ст.), рескриптів боспорського царя Аспурга до горгіпіян (14/15 рр.), рескрипту римського імператора про звільнення громадян Тіри від мита (201 р.), договорів між Ольвією та Мілетом про ісополітію (бл. 331 р. до н.е.), царя Понту Фарнака з херсонеситами про військово-політичний союз (179 р.) та ін. Опрацювання джерел та навчальної літератури надасть здобувачам вищої освіти можливість визначити особливості галузей права (цивільного, кримінального, процесуального), види злочинів, розібратися з метою та видами покарань, особливостями досудового процесу та судочинства в античних державах Північного Причорномор'я. Варто зазначити, що процес носив усний, гласний та змагальний характер.

Питання цільових виступів:

1. Правове регулювання фінансових відносин в античних державах Північного Причорномор'я.
2. Суд та процес в античних державах Північного Причорномор'я.
3. Грецька колонізація Північного Причорномор'я та її правова регламентація.
4. Становлення кримінального права античних держав Північного Причорномор'я.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 7-53. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 46-79. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.;

MBC України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 68-94. 616 с.
URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 31-64. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naia.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник / за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 99-154. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 299-350. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 71-110. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 10. Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.

Семінарське заняття № 12: Держава та право Русі. Особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави та її права.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про становлення та еволюцію державно-правового розвитку Давньоруської держави з центром у Києві. Визначити особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Причини та теорії утворення Руської (Київської) держави.
2. Основні етапи розвитку Давньоруської держави та їх характеристика.
3. Особливості суспільного ладу Галицько-Волинської держави.
4. Особливості державного ладу Галицько-Волинської держави.

Методичні вказівки:

При підготовці до першого питання слід звернути увагу на розселення східних слов'ян на території України. Суспільно-політичний розвиток східних слов'ян від військово-демократичної організації племен до ранньофеодальної держави. Союзи племен, міжплемінний військово-політичний союз антів - Антське царство (кінець IV - початок VII ст.). Об'єднання союзів племен і створення союзу слов'янських племен під назвою «Русь» (VII ст.). Утворення ядра давньоруської державності -

своєрідної федерації князівств Руська земля (VII-IX ст.). Об'єднання південного та північного ранньодержавних утворень у Давньоруську державу з центром у Києві. Внутрішні та зовнішні фактори консолідації слов'янських земель. Дослідити теорії походження Київської Русі «норманську», «антинорманську», «природно-історичного процесу» та ін.

Готуючись до відповіді на друге питання варто зазначити, що історія Київської держави починається з часу походу новгородського князя Олега до Києва у 882 р. Далі потрібно розглянути основні напрямки внутрішньої і зовнішньої політики князів Олега (882-912) та Ігоря (912-945). Розглядаючи правління княгині Ольги (945-964), слід звернути увагу на запроваджені нею реформи, її зовнішньополітичну діяльність. Князювання сина Ігоря та Ольги Святослава (964-972) позначилось проведенням низки військових походів. Розквіт Давньоруської держави припадає на правління князів Володимира Великого (980-1015) та Ярослава Мудрого (1019-1054). За часів Володимира Великого в цілому завершився процес збирання слов'янських земель, остаточно було встановлено кордони держави. Володимир зміг побудувати досить ефективний апарат державного управління послідовно здійснивши адміністративну, військову та податкову реформи. Ярослав Мудрий продовжив політику свого попередника спрямовану на укріплення держави, піднесення її міжнародного авторитету. Після смерті Ярослава Мудрого у Київській державі починається процес феодалної роздробленості. Окремі князівства починають виходити з-під влади Києва. Остання спроба зупинити ці процеси пов'язана з князюванням Володимира Мономаха (1113-1125) та його сина Мстислава (1125-1132).

Відповідаючи на третє та четверте питання варто звернути увагу, що державний устрій Галицько-Волинського князівства був багато в чому схожий з Руською державою, разом з тим мав і свої особливості: – великий вплив на управління об'єднаним князівством мали галицькі бояри (галицька боярська олігархія); – суттєва відмінність у політичних системах князівств (у Галицькому домінувала боярська олігархія; у Волинському більш сильною була князівська влада) не дозволила сформувати унітарну державу, і вони, у значній мірі, були політично самостійними; – місцеве управління здійснювали призначенні князем посадовці, однак на кадрові рішення князя величезний вплив мало боярство; – місцеве управління утримувалося за системою «кормління»; – віче не мало суттєвого впливу на політичне життя Галицько-Волинського князівства, вирішальну роль в ухваленні рішень відігравала феодална знать; – снєми (з'їзди князів) поступово втрачають свою вагу, збираються рідше, їх рішення мають консультативно-рекомендаційний характер.

До того ж слід додати, що Галицько-Волинська Русь ніколи не була поділена татарами на адміністративно-фіскальні округи – «тьми», тут також не було баскаків, що свідчить про зовсім інший політично-правовий стан Галицько-Волинської держави порівняно з іншими землями – князівствами колишньої Руської держави. Підсумовуючи відповідь варто показати значення Галицько-Волинського

князівства, яке на ціле століття продовжило державотворчі традиції Київської Русі та мало значний вплив на подальшу історію національного державотворення.

Питання цільових виступів:

1. Теорії виникнення держави у східних слов'ян.
2. Формування давньоруської народності та етногенез українського народу.
3. Реформи великого київського князя Володимира Великого.
4. Політична діяльність Ярослава Мудрого.
5. Роль Данила Галицького у становленні та зміцненні Галицько-Волинської держави.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 7-53. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 46-79. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 68-94. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 31-64. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 29-51. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 99-154. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 299-350. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України.: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 71-110. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади,

коментарі. : навч. посіб. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків : Право, 2020. 224 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

8. Петровський М. Н. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII-XIII століть. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 310 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.

9. Подволоцький А. Правдива історія Київської Русі: про що мовчать підручники історії. Харків : Аргумент Принт : 2014. 351 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

10. Ричка В. Київська Русь : влада і спільнота (Біля витоків державності). *Голос України*. 2015. 25 бер. (№ 53). С. 12. URL: <https://lukl.kyiv.ua/>.

Тема № 11: Державно-правове становище України у складі Великого князівства Литовського.

Семінарське заняття № 13: Державно-правовий розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення про входження українських земель до складу Великого князівства Литовського. Простежити особливості розвитку і порядку функціонування держави та права на українських землях у складі Великого князівства Литовського, з'ясувати значення правової спадщини даного періоду для подальшого державно-правового розвитку України.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика етапів приєднання українських земель до складу Великого князівства Литовського.
2. Становище українських земель у складі Великого Князівства Литовського.
3. Суспільний та державний лад Великого Князівства Литовського.
4. Джерела права Великого Князівства Литовського.

Методичні вказівки:

Висвітлюючи перше питання необхідно пригадати історію включення українських земель до складу Литовського князівства, яке наприкінці XII-на початку XIII століть перетворилося на досить міцну державу і поступово почало розширювати свої кордони спочатку за рахунок нинішніх білоруських земель, а починаючи з 40-х рр. XIV ст. і українських. Першою до складу Литви за часів князя Гедиміна увійшла Волинь. Протягом 50-х – 60-х рр. XIV ст. до Великого Князівства Литовського було приєднано землі Чернігово-Сіверщини, Київщини, Переяславщини та Поділля. З приєднанням руських земель територія Литовського

князівства збільшилася на 80%. Майже 90% населення проживало на приєднаних землях. Отож, на початку XV ст. остаточно склалася держава, до якої входили території нинішньої Литви, Білорусі, більшої частини України і частини західних земель Російської Федерації (Калужька, Смоленська, Орловська, Тульська області). Варто показати розбіжності у наукових оцінках характеру цього приєднання та пояснити чому більшість дослідників вважають, що це була по-суті колонізація. Потрібно звернути увагу на фактори, що сприяли поширенню влади Литви на землі колишньої Київської держави. Варто пригадати, що на руські землі претендували – Польща, Угорщина, Молдова і Золота Орда.

Розглядаючи друге питання варто відзначити, що слід пояснити, чому приєднання до Литви населення сприймало в цілому спокійно. Задля цього необхідно проаналізувати політику, яку проводила Литва на колонізованих землях. Показати, що по-перше, руські землі у складі Великого Князівства Литовського зберігали свою автономію, а на місцях залишалися старі органи влади; по-друге, православ'я фактично стало державною релігією (литовські князі, які до того були язичниками, приймали православну віру); по-третє, давньоруська мова не зазнала утисків, більше того стала основною мовою спілкування в державі; по-четверте, були збережені звичаї, традиції, культура та місцеві порядки.

Готуючись до відповіді на третє питання варто зазначити, що еволюція державного ладу Великого Князівства Литовського відбувалася упродовж XIII- XIV ст. верховну владу представляв увесь князівський рід. Державні рішення приймалися на снємах – князівських з'їздах, так званих «старих думах». В цей період влада великого князя поширювалася лише на власну вотчину – Віленське князівство. В інших землях влада належала удільним князям – членам «старих дум». У XV ст. влада великого князя значно посилюється. Ліквідуються удільні князівства, місцевих князів змінюють намісники. Законодавча влада зосереджується в руках великого князя. У 1413 році була створена Державна рада, як дорадчий орган при великому князеві. З часом вона стала називатися Пани-рада, яка поступово починає відігравати все більш помітну роль в житті держави. Литовський статут 1566 року закріплює перевагу за сеймом у формуванні державної політики. Варто показати, що зі зближенням Литви та Польщі ліквідується автономія руських земель, які перетворюються на воєводства у складі Великого князівства Литовського. Всього на теренах України в різні роки було утворено 8 воєводств (Руське, Подільське, Белзьке, Київське, Брацлавське, Волинське, Холмське, Чернігівське). На чолі воєводства перебував воєвода. Йому належала військова, виконавча та судова влада у воєводстві, він очолював місцеву адміністрацію – уряд.

Відповідаючи на четверте питання слід пригадати основні джерела права Великого князівства Литовського. Головну увагу при цьому необхідно приділити характеристиці Литовських статутів, які посідали особливе місце. В основу першого Статуту 1529 р. були покладені норми, напрацьовані адміністративною та судовою практикою на базі звичаєвого права України, Литви, Білорусії. Його

нормами юридично закріплювалися основи суспільного та державного ладу, правове становище населення, порядок утворення, склад та повноваження деяких органів державного управління. Варто також звернути увагу на відмінності наступних Статутів 1566 та 1588 р. Характеризуючи кримінальне право варто більш детально зупинитися на Новому Статуті 1588 р., де були диференційовані об'єкти і суб'єкти злочинів (на відміну від Старого Статуту 1529 р., де зазначалося, що бідні й багаті за один і той самий злочин мають відповідати за одними і тими самими нормами). Кримінальна відповідальність наставала з 16 років (у попередніх редакціях Статутів – з 14 років). Запроваджувалося поняття особи, недієздатної у зв'язку з психічним захворюванням. Ознайомлюючись із пам'ятками права, варто визначити систему злочинів. Так, за Новим Статутом злочини поділялися на: державні (проти короля, місцевих органів влади, зрада тощо); проти релігії і церкви (чаклунство, перехід християнина в іншу віру тощо); проти особи; майнові злочини. Покарання розглядалося як об'єктивна необхідність віддати належне за скоєні злочини. Система покарань за Новим Статутом мала такий вигляд: смертна кара призначалася залежно від важкості злочинів. Зазвичай за перші три види злочинів вона здійснювалася шляхом повішення, саджання на кіл, спалення, втоплення, четвертування, обезглавлювання, забивання камінням; тілесні покарання – побиття палицями, різками, відрізання вух, язика, відсікання руки тощо; ув'язнення застосовувалося на термін від шести тижнів до одного року та шести тижнів. Насамкінець, варто охарактеризувати судовий устрій та процес, який мав, як правило, звинувачувально-змагальний характер, але вже частіше, порівняно з Київською державою, застосовувалися його інквізиційні форми.

Питання цільових виступів:

1. Вплив Руської Правди на формування джерел права Великого Князівства Литовського.
2. Магдебурзьке право в Україні.
3. Злочини проти держави (за матеріалами III Литовського статуту).
4. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 53-159. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 88-121. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.;

MBC України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 128-154. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 64-98. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 51-78. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 178-211. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 387-480. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 111-164. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 42-63. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 12. Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої.

Семінарське заняття № 14: Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої.

Навчальна мета заняття: Ознайомлення здобувачів вищої освіти із закономірностями та особливостями суспільної організації населення, виникненням, розвитком та порядком функціонування держави та права на українських землях у складі Королівства Польського та Речі Посполитої.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Суспільно-політичний лад на українських землях у складі Королівства Польського (1340-1569 рр.)
2. Люблінська унія 1569 року та її наслідки.
3. Державний лад Речі Посполитої.
4. Джерела права українських земель у складі Речі Посполитої.

Методичні вказівки:

Починати розгляд першого питання слід з того, що суспільна організація на

українських землях, які перебували під владою польської корони, формувалася під впливом процесів, характерних для середньовічної Європи. Тісні зв'язки Польщі із західноєвропейськими країнами сприяли формуванню замкнутих суспільних верств, які отримали назву станів. Спочатку правові відмінності між станами були незначними, що дозволяло безперешкодно переходити з одного стану до іншого. Згодом це право було обмежене, а з часом стало майже неможливим.

Протягом XV – XVII ст. у Польщі, як і на Заході, сформувалися такі політично активні суспільні стани: шляхта, яка поділялася на магнатів (великих землевласників), середніх і дрібнопомісних землевласників, та «ходачкову шляхту» (від «ходачки» – личаки) – зубожілий прошарок, який не мав земельної власності. Духівництво поділялося на римо-католицьке, греко-католицьке (з 1596 р.) і православне. Міщани в Польщі мали значно меншу політичну вагу порівняно з країнами Західної Європи. Вільні селяни, або кмети, поділялися на чиншових, які сплачували натуральний податок, і службових, які платили чинш і відробляли панщину. У XIV – першій половині XV ст. на українських територіях Польщі були відомі такі категорії напівзалежного населення: колонні люди, ординці, сотні люди.

Розгляд другого питання необхідно розпочати з того, що одночасно з литовським відбувалося і польське вторгнення в українські землі. Першим об'єктом польської експансії стала Галичина, яка остаточно була приєднана до Польщі у 1387 р. Цього ж року Казимір III захопив Холмщину, наступного – Белзьку землю. Варто зазначити, що крім Литви і Польщі на українські землі претендували – Угорщина, Молдавія, Туреччина та Московське царство. Проте, з кінця XIV ст. впродовж наступних майже двох століть долю українців визначав політичний курс Литви і Польщі, спрямований на обопільне зближення. Цей курс був зумовлений як внутрішньополітичними, так і зовнішньополітичними чинниками, серед яких основними були – спільна загроза від агресивного Тевтонського та Лівонського орденів, а також від Московської держави, яка, спираючись на ідеологію «Москва – третій Рим», активно проводила політику «збирання руських земель». У 1569 році Литва і Польща склали між собою унію, яка була ухвалена на Любленському сеймі. Необхідно проаналізувати умови унії, зокрема, звернути увагу, що вона юридично оформила об'єднання Литви і Польщі в одну державу – Річ Посполиту з єдиним королем, єдиною грошовою і податковою системами, зовнішньою політикою тощо. Говорячи про наслідки Люблінської унії слід акцентувати на тих змінах, які відбулися на українських землях та дати їм належну правову оцінку.

При відповіді на третє питання потрібно зосередити увагу на тому, що з другої половини XIV ст. до першої половини XV ст. Польща являла собою своєрідну станово-представницьку монархію з королем на чолі та однопалатним парламентом. До складу парламенту входили королівська рада (магнати й католицькі священники), а також представники від шляхти. З другої половини XV ст. до 1572 р. державний лад почав набувати рис ранньофеодальної монархії з королем на чолі. У 1476 р. була створена шляхетська палата, яка отримала назву посольської зборні. З цього часу вальний (загальний) сейм складався з двох палат –

сенату та посольської зборні. До верхньої палати – сенату – входили представники світської та духовної знаті, які володіли значними земельними володіннями і перебували в привілейованому становищі. До нижньої палати сейму – посольської зборні – входили здебільшого шляхтичі та невелика кількість міських жителів. Король був носієм виконавчої та, певною мірою, законодавчої влади. У період 1572 – 1791 рр. відбулося значне послаблення королівської влади. Змінилася форма правління в Речі Посполитій: вона й надалі мала деякі риси монархії, але влада монарха більше не передавалась у спадок, а він обирався на елекційному (виборному) сеймі, який проводився на полі неподалік від Варшави. Проте багато дослідників сьогодні визначають Річ Посполиту як аристократичну республіку. Значний вплив на еволюцію державного ладу мали «Генріхові артикули», ухвалені сеймом у 1573 р.

Готуючись до відповіді на четверте питання необхідно наголосити, що на українських землях, які входили до складу Польщі, а згодом Речі Посполитої, діяли такі джерела права: звичаєве право, «Руська правда», норми якої застосовувалися на українських землях Польщі в XIV – першій половині XV ст.; магдебурзьке, або німецьке право; Вислицький статут 1347 р. – перший кодифікований збірник звичаєвого права Польщі, що регулював норми як публічного, так і приватного права, та визначав правовий статус окремих станів суспільства, насамперед шляхти і духівництва; «Повний звід статутів Казимира III»; Вартський статут (1420 – 1423 рр.), який містив норми шлюбно-сімейного, спадкового та опікунського права; королівські закони; загальні та особисті привілеї; законодавство сеймиків та вального сейму; рішення судів.

Питання цільових виступів:

1. Кревська унія 1385 р.: передумови, зміст та значення.
2. Основні джерела права Речі Посполитої загальна характеристика.
3. Політико-правові наслідки Берестейської церковної унії (1596 р.).
4. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі Речі Посполитої в першій половині XVII ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 53-159. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 88-121. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.;

MBC України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 128-154. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 64-98. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 51-78. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 178-211. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 387-480. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України.: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 111-164. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 42-63. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 13. Військово-політичний устрій та право Запорозької Січі.

Семінарське заняття № 15: Військово-політичний устрій та право Запорозької Січі.

Навчальна мета заняття: Ознайомити здобувачів вищої освіти з формуванням і функціонуванням органів влади та управління Запорозької Січі, соціальною стратифікацією козаків та джерелами козацького права.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Заснування та розвиток Запорозької Січі.
2. Структура влади та управління в «козацькій республіці».
3. Соціальна структура «козацької республіки».
4. Загальна характеристика джерел права Запорозької Січі.

Методичні вказівки:

Даючи відповідь на перше питання слід відзначити, що термін «козак» означав вільну озброєну людину, яка протистояла феодально-кріпосницькій системі. Центром збору козацтва стало Запоріжжя, куди з українських земель Королівства Польського та Великого князівства Литовського прибували утікачі. Назва «січ» виникла від слова «сікти», що означало будувати оборонні споруди з порубаного дерева. З часом окремі січі об'єдналися в єдину військово-політичну структуру,

відому як Запорозька Січ. Історичні джерела не зберегли точної інформації про місце заснування першої козацької Січі, але народна пам'ять пов'язує її з ім'ям Дмитра Вишневецького, волинського магната, який в 1556 році збирав вояків для протистояння татарам. Хоча Запорозька Січ володіла територією, населенням та владою, сучасне розуміння не дозволяє її класифікувати як державу, оскільки вона не мала власного громадянства. Спочатку козаки були піддані Литви, потім Речі Посполитої, а згодом - Гетьманщини та Московського царства. Відсутність повноцінної економіки, фінансової системи та кам'яних будівель свідчила про її недержавний статус.

Розглядаючи друге питання необхідно визначити основні елементи політичної системи Запорозької Січі, яка базувалася на козацькій демократії. Правління у Січі відповідало формі демократичної республіки, де центром прямої демократії була козацька рада. Виконавча влада належала кошу, обраним козацькою радою посадовцям. Структура управління включала 21 посаду, кожна з яких мала кількох урядовців одного рангу. Найвищі посади належали військовим начальникам, очолюваним кошовим отаманом. Середня ланка складалася з військових чиновників, які підтримували військову старшину у керуванні козацьким військом, а нижча - з похідної та паланкової старшини.

При відповіді на третє питання необхідно зосередитись на особливостях соціального устрою Запорозької Січі, де тільки козацький стан мав право на управління внутрішніми справами, обрання та зайняття військових, адміністративних та судових посад. Існували особи, які не належали до козацького стану, але не були рабами чи кріпаками. Існувала майнова нерівність, але вона не мала юридичного характеру, більшість не мала привілеїв перед біднішими. Взаємини регулювалися звичаєвим правом військового товариства, що забезпечувало повагу до традицій та приписів, що мали силу закону. Найзаможніша козацька верхівка у другій половині XVI століття стала головною підтримкою для створення військових охоронних підрозділів, відомих як реєстрове козацтво. У 1572 році польський король Сигізмунд II Август організував загін з 300 низових козаків, які контролювали діяльність козацтва на Запорожжі. Їх було внесено до списку (реєстру), і вони перебували на державній службі.

Відповідаючи на четверте питання слід акцентувати увагу на визначенні козацького звичаєвого права як сукупності звичаєво-правових норм, що виникли у процесі формування козацтва і перетворення його на велику суспільну верству зі звичаєво-правовими інститутами. Розвиток цього права став особливо важливим в Запорозькій Січі, де існував механізм його адміністративно-правового забезпечення та судової апробації. Козацьке право не виникло лише на основі відносин нового соціального стану, воно спирається на глибокі історичні корені та включає елементи звичаєво-правових норм різних народів.

Питання цільових виступів:

1. Організація та структура війська Запорозької Січі.

2. Особливості судочинства в цивільних та кримінальних справах на Запорозькій Січі.
3. Виникнення та функціонування органів влади Запорозької Січі.
4. Соціально-політичний устрій Запорозької Січі.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 53-159. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 88-121. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 128-154. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 64-98. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 51-78. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/>.
4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 178-211. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 387-480. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 111-164. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
7. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 42-63. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 14. Українська гетьманська держава та її право сер. XVII – к. XVIII ст.

Семінарське заняття № 16: Українська козацька держава та її право сер. XVII – к. XVIII ст.

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення про державно-правовий розвиток української козацької держави в середині XVII ст., подальшу еволюцію української державності, засвоєння комплексу загальних знань про

джерела та основні риси права України-Гетьманщини та Правобережної України.

Кількість годин – 2 години (денна); 2 години (заочна).

Навчальні питання:

1. Формування української козацької державності у середині XVII ст.
2. Ліквідація української автономії у XVIII ст.
3. Джерела права козацької доби та їх характеристика.
4. Розвиток основних галузей права в українських землях у сер. XVII – наприкінці XVIII ст.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання, необхідно з'ясувати причини та передумови виникнення української козацької держави. Визначити характеристику адміністративно-територіального устрою Козацької держави, її межі, систему політичного управління, формування армії, фінансова система, основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики, кому належали основні владні повноваження, зміни, що сталися у соціально-економічній сфері та соціальній структурі населення. Необхідно зазначити, що при формуванні Козацької держави враховувався досвід військової полково-сотенної організації козацтва, яка була перенесена на визначені території і стала єдиною політично-адміністративною, військовою і судовою владою в Україні. Публічна влада складалася з трьох урядів: генерального, очолюваного гетьманом, полкового і сотенного. Гетьман України був правителем України, главою генерального уряду. Гетьманськими універсалами в містах запроваджувалося магдебурзьке право.

Відповідаючи на друге питання варто відзначити, що в подальшому українська державність розвивалася під зверхністю сусідніх держав: Московського царства, Польщі, Австрійської монархії. Необхідно виявити зміни, що сталися у державному праві в цей період. Головну увагу варто приділити аналізу еволюції правових форм взаємовідносин України та Московської держави (Російської імперії) у середині XVII – останній чверті XVIII ст. Кожен новий гетьман підписував «статті» (договір) з московським царем, в яких фактично обмежувалися права автономії України. Так, 1659 року Ю. Хмельницький підписав «Другі Переяславські статті»; 1665 року І. Брюховецький уклав «Московські статті», 1674 року І. Самойлович уклав «Конотопські статті», а 1687-го І. Мазепа – «Коломацькі статті», в яких прямо зазначалося, що вибори і відставка гетьмана можуть відбуватися лише за указами царського уряду, а ст. 19 проголошувала Україну частиною Московської держави.

Обмеження автономії України посилювалося також створенням російським урядом та діяльністю Спеціальних органів для управління Гетьманщиною. В 1663-1721 рр. в Україні діяв Малоросійський приказ як один із відділів державного органу Російського царства – Посольського приказу для відання українськими справами. Прямим порушенням автономних прав України було створення

Малоросійської колегії. Перша Малоросійська колегія діяла у 1722-1727 рр., Друга Малоросійська колегія – у 1764-1786 рр. Діяльність останньої була спрямована на остаточну ліквідацію залишків політичної автономії України.

При відповіді на третє питання зазначимо, що лишалися чинними основні правові джерела – Статут Великого князівства Литовського 1588 р., норми магдебурзького права в містах (але тільки у великих – Київ, Переяслав, Чернігів, Ніжин). Припинили дію «Устава на волюки» 1557 р., «Ординація війська Запорозького» 1663 р., королівські та сеймові конституції. Серед джерел права, які використовувалися, неабияке значення мало звичаєве козацьке право. На його основі регулювалися порядок організації козацького війська, порядок і основні принципи формування органів військової, адміністративної влади, судочинство, поняття злочину і система покарань тощо. Слід звернути увагу на те, що поняття «козацьке право» – це не лише сукупність норм козацького звичаєвого права, які виникли в Запорозькій Січі, а й сукупність нормативних актів гетьманської влади, судової практики. Наприклад, універсали видавав гетьман, а іноді й полковники. Вони мали характер розпорядчих актів найвищої влади і регулювали державні, адміністративні, цивільні, кримінальні та процесуальні відносини. Джерелами права були також міжнародні угоди, що уклалися гетьманом з іноземними державами. Окремо, слід звернути увагу на те, що під час існування Гетьманщини неодноразово робилися спроби кодифікації українського права. Перша кодифікаційна комісія була створена 22 серпня 1728 р. за царським указом: «Решительные пункты гетьману Даниилу Апостолу». Вона підготувала 1743 року збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ». До нього прикладалася інструкція кодифікаційної комісії, абетковий реєстр, а також «Степенний малоросійського військового звання порядок після гетьмана». Окрім цієї, в Україні були проведені також деякі інші кодифікації: «Суд і розправа в правах малоросійських» (1758 р.), «Книга Статут та інші права малоросійські» (1764 р.), «Екстракт малоросійських прав» (1767 р.) та ін. Слід наголосити, що існування особливого законодавства в Україні суперечило імперським планам Росії. Тому природно, що жоден з перелічених документів не був офіційно затверджений для широкого вжитку.

У четвертому питанні рекомендується звернути увагу на цивільно-правові та кримінально-правові норми, що діяли під час Національно-визвольної війни, а також правову систему України-Гетьманщини другої половини XVII - XVIII ст. Розглядаючи цивільно-правові відносини, проаналізуйте еволюцію права власності, яке визначалося як право мати у володінні, використовувати, передавати, дарувати, відписувати, міняти і заставляти майно за власною волею і потребою. Встановіть, які форми земельної власності були притаманні цьому періоду. Стисло охарактеризуйте стан розвитку зобов'язального і спадкового права. З'ясуйте специфіку шлюбно-сімейних відносин.

Переходячи до галузі кримінального права, передусім слід пам'ятати, що у Гетьманщині кримінальні діяння поділялися на злочини, провини і проступки.

Визначте, на які види поділялися злочини і хто вважався суб'єктом злочину. Окремо зупиниться на характеристиці видів покарань.

Питання цільових виступів:

1. Основні риси кримінального права України у середині XVII – XVIII ст.
2. Шлюбно-сімейне право Гетьманщини за кодексом 1743 р.
3. Договірне право Гетьманщини за «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р.
4. Правове закріплення ліквідації автономного статусу українських земель та знищення полково-сотенного адміністративно-територіального устрою.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 159-239. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 124-162. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 180-213. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 98-132. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 78-121. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
3. Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річниці Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. / засн. Президія Акад. правових наук Укр. 2012. № 4. С. 75-92. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua>.
4. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
5. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 211-264. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
6. Історія держави і права України.: акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 488-519. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
7. Історія держави та права України.: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ

: Юрінком Інтер, 2019. С. 164-221. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

8. Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI -XVIII ст.) ; НАН України та ін. Київ. 2017. С. 77-100. 117 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

9. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Кліо, 2019. С. 551-647. 1120 с. URL: <https://nashformat.ua/>.

10. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 63-88. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 15. Суспільно-політичний лад та право українських земель у складі Російської і Австро-Угорської імперій (XIX- поч. XX ст.).

Семінарське заняття № 17: Суспільно-політичний лад та право українських земель у складі Російської і Австро-Угорської імперій (XIX- поч. XX ст.).

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо державно-правового розвитку українських земель у складі Російської та Австрійської імперій упродовж XIX ст. З'ясувати причини, передумови, зміст та значення реалізованих упродовж 60-70-х рр. XIX ст. в Російській імперії буржуазних реформ, що об'єктивно сприяли скасуванню феодально-кріпосницьких відносин і ствердженню капіталістичного суспільно-економічного укладу. Виявити зміни, що відбувалися у західноукраїнських землях під час та після революційних подій 1848-1849 рр.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Державний та суспільний лад на українських землях у складі Російської імперії.
2. Ліберальні реформи 60-70-х рр. XIX ст. та особливості їх проведення в Україні.
3. Характеристика джерел права в українських землях у складі Російської імперії.
4. Революція 1848-1849 рр. в Австрійській імперії. Зміни у політико-правовому стані західноукраїнських земель у II пол. XIX – на початку XX ст.

Методичні вказівки:

Відповідаючи на перше питання, необхідно з'ясувати які українські землі та внаслідок яких подій опинилися у складі Російської імперії. Особливої уваги потребує розгляд суспільно-політичної системи, у якій опинилися українські землі. Вивчаючи становище українських земель у складі Російської імперії, необхідно розглянути адміністративний устрій, соціальну структуру населення, становище

класів та політику, яку проводили щодо них, розглянути зв'язок із зміною соціально-економічних відносин з формуванням нових класів, з'ясувати причини їх формування.

Готуючись до відповіді на друге питання, варто з'ясувати причини та визначити передумови буржуазних перетворень у Російській імперії, що були реалізовані царатом протягом 60-70-х рр. XIX ст. Розгляд означеної проблеми доцільно здійснювати в контексті аналізу широкого спектру соціально-економічних проблем, що накопичилися у самодержавній Росії. У середині XIX століття більшість політичного істеблішменту та широкі кола громадськості дійшли висновку щодо неможливості збереження феодально-кріпосницьких відносин і нагальній необхідності створення розвиненої та узгодженої нормативно-правової бази для ствердження буржуазно-капіталістичних відносин. Характеризуючи специфіку соціально-політичної ситуації в українських землях напередодні буржуазних реформ, обов'язково слід зважити на процеси, що протікали в інших територіях Російської імперії. Особливу увагу потрібно приділити скасуванню кріпосного права та проведенню ліберальних реформ 60-70-х рр. XIX століття. Розкрити причини, сутність та їх значення для соціально-економічного розвитку, умови скасування та основні документи. Серед проведених реформ треба звернути увагу на земську, місцевого самоврядування, судову, військову, фінансову та освітню. Визначаючи обґрунтованість та ефективність реформ, слід окреслити спектр накопичених проблем, на вирішення яких були спрямовані реформаторські потуги самодержавства, проаналізувати правову основу реформ та визначити їх наслідки.

Розглядаючи третє питання, яке стосується характеристики джерел права в українських землях у складі Російської імперії слід звернути увагу на кодифікацію права України. Дослідити Звід місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі (А. Повстанський), Зібрання малоросійських прав 1807 р., Звід законів західних губерній (І. Данилович). З'ясувати наслідки поширення на Україну в 1840–1842 рр. загальноімперського законодавства; повного зібрання законів Російської імперії 1830 р.; Зводу законів Російської імперії 1832 р; Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (нові редакції 1866, 1885 р.); Судові статuti 1864 р.; Військовий статут про покарання 1867 р.; Військово-морський статут 1886 р.; Кримінальне уложення 1903 р.; Надзвичайне законодавство 1905–1906 рр. та періоду війни. Виникнення галузевого законодавства.

Під час відповіді на четверте питання необхідно в першу чергу з'ясувати, які землі входили до складу Австрійської імперії, їх адміністративний устрій, особливості політики, яку проводила Австрійська імперія по відношенню до населення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття, наголосити на відмінностях у їх становищі та політиці, яка проводилася щодо українських земель у складі Російської імперії. Особливої уваги потребує розгляд революційних подій 1848-1849 рр., зокрема участь у ній українців, діяльність Головної Руської ради, розкриття особливостей першого українського досвіду парламентаризму. Також

слід дослідити політико-правове становище українських земель у складі Австро-Угорської імперії, суспільний лад, магнати, шляхта, духовенство, селянство. Дослідити процес скасування кріпосного права. Розглянути становище міського населення, адміністративно-територіальний поділ. Формування органів влади й управління. Простежити зміни, які відбулися в політико-правовому становищі українських земель після революційних подій та розглянути поширення австрійського законодавства на українські землі. Зокрема розглянути практику апробації австрійського законодавства у Галичині. Дію австрійського законодавства на території Галичини та Буковини: Цивільний кодекс 1811 р.; Цивільно-процесуальний кодекс 1796 та 1895 рр.; Кримінальний кодекс 1803 та 1852 рр.; Кримінально-процесуальний кодекс 1853 і 1873 рр. Кримінальний кодекс Угорщини 1879 р. та запровадження його на Закарпатті.

Питання цільових виступів:

1. Принцип позастановості в державному управлінні, місцевому самоврядуванні та системі судочинства Російської імперії у 60-70-х рр. XIX ст.
2. Юридична процедура набуття права власності на землю за селянською реформою 1861 року.
3. Соціальна стратифікація як наслідок селянської реформи 1861 року.
4. Суб'єкти поліцейської діяльності за реформами 60-70-х рр. XIX ст.
5. Інститут присяжних засідателів за судовою реформою 1864 року.
6. Інститут тимчасового генерал-губернатора за контрреформами 80-90-х рр. XIX ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 239-388. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 164-203. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 236-280. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 132-178. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 121-178. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

3. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/>.

4. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 264-287. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

5. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 519-558. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

6. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 221-252. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

7. Кондратюк О.В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії (XVIII-XIX ст.ст.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична: зб. наук. праць / засн. Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2014. № 2. С. 3-13. URL: <https://scholar.google.com.ua>.

8. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 88-111. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 16. Національна державність і право України у добу революції (1917-1921 рр.).

Семінарське заняття № 18: Національна державність і право України у добу революції (1917-1921 рр.).

Навчальна мета заняття: сформувані цілісне уявлення щодо умов відродження української державності під час революційно-визвольних змагань у 1917-1920 рр., а також специфіки етапів державно-правового будівництва в означений період.

Кількість годин – 2 години (денна); 2 години (заочна).

Навчальні питання:

1. Українська Народна Республіка за часів Центральної Ради.
2. Українська Держава (квітень-листопад 1918 р.).
3. Українська Народна Республіка доби Директорії: особливості державно-правового розвитку.
4. ЗУНР: державний лад та законодавство.

Методичні вказівки:

Висвітлюючи перше питання, необхідно охарактеризувати унікальні конкретно-історичні умови генези Центральної Ради як загальнонаціональної громадсько-політичної інституції, що переслідувала за мету втілення невід’ємного права українського народу на самовизначення і відродження державності. Визначаючи унікальність історичного моменту, варто чітко окреслити увесь спектр політичних сил, що пропонували різні варіанти державно-правового розвитку. Особливу увагу слід приділити

періодизації діяльності Центральної Ради, що неможливо без з'ясування підстав для трансформації її політичного курсу, а також глибокого сутнісного аналізу проголошених в універсалах політико-декларативних положень, особливостей законотворчої діяльності і практичних заходів, спрямованих на розбудову нової держави. У цьому контексті доцільно прослідкувати еволюцію поглядів лідерів Центральної Ради від підтримки ідеї національно-територіальної автономії до проголошення «самостійної, ні від кого не залежної держави».

Цілісне уявлення щодо правової природи Української Народної Республіки часів Центральної Ради можливо сформулювати лише за умови виявлення специфіки організації державної влади. Зокрема, слід з'ясувати, чи існували правові підстави для визначення Центральної Ради як представницького органу (парламенту), чи притаманні Генеральному Секретаріату (Раді народних міністрів) класичні ознаки виконавчого органу (уряду), чи було вичерпно розмежовано компетенцію місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, чи були обґрунтованими зовнішньополітичні орієнтири української дипломатії, чи було чітко визначено правові засади військового будівництва та наскільки ефективними виявилися спрямовані на втілення військової доктрини заходи, чи було забезпечено розбудову збалансованої правоохоронної системи та системи судочинства. Особливого значення для розуміння спрямованості законотворчої діяльності Центральної Ради має ознайомлення з текстом Конституції УНР від 29 квітня 1918 р., а також виявлення обґрунтованості скасування права власності на землю та смертної кари, надання національно-персональної автономії національним меншинам тощо. Насамкінець варто висловити думку щодо наявності за часів існування Центральної Ради консолідуючої українське суспільство національної ідеї, відповідності очікуванням суспільства і збалансованості доктрини державно-правового розвитку та наявності ефективного державного механізму.

Розглядаючи друге питання, необхідно з'ясувати причини та передумови приходу до влади гетьмана П. Скоропадського. У цьому контексті доцільно подискутувати щодо наявності підстав для кваліфікації обставин проголошення гетьманату як перевороту. Особливу увагу необхідно приділити формально-правовому аналізу положень «Грамоти до всього українського народу» від 29 квітня 1918 р. та Закону «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р., що дає можливість визначити форму державного правління. Характеризуючи систему органів державної влади, слід охарактеризувати їх структуру, повноваження і ступінь розмежування компетенції. Доцільно порівняти підходи Української гетьманської держави та Української Народної Республіки часів Центральної Ради щодо організації системи судочинства, зовнішньополітичної діяльності та військового будівництва. Показовою для ілюстрації специфіки державного будівництва за часів гетьманату є втілювана П. Скоропадським ідея територіально-державного патріотизму.

Висвітлюючи третє питання, необхідно охарактеризувати обставини краху Української гетьманської держави. Аналізуючи діяльність Директорії на початковій

стадії розбудови «другої» Української Народної Республіки, слід звернути увагу на співзвучність проголошених нею положень з ідеями Великої французької буржуазної революції, відсутність цілісної програми перетворень і стихійний характер розподілу обов'язків між членами Директорії. Особливе значення для розуміння правової природи Директорії має аналіз положень Декларації від 26 грудня 1918 р., де, зокрема, було закріплено «трудовий» принцип управління державою. Оскільки специфіка Директорії наглядно виявилася у скликанні Конгресу трудового народу, то варто здійснити компаративний аналіз засад його діяльності з традиціями організації діяльності Центральної Ради, яка свого часу також претендувала на статус парламенту (або ж передпарламенту). Особливою подією для розуміння еволюції Української Народної Республіки часів Директорії стала ухвала Радою народних міністрів УНР Декларації від 12 серпня 1919 р., що символізувала прагнення до втілення європейської моделі державного будівництва. Зважаючи на це, варто зосередитися на виявленні специфіки організації державної влади та територіального устрою упродовж серпня 1919 р. – листопада 1920 р. Аналізуючи законодавство часів Директорії, необхідно з'ясувати, яким чином усувалися колізії з попередніми та паралельними системами законодавства, а також виявити наявність підстав для кваліфікації законодавства «другої» УНР як «законодавства перехідного періоду».

При підготовці четвертого питання слід з'ясувати причини розпаду Австро-Угорської імперії, що об'єктивно сприяє кращому розумінню умов проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Характеризуючи державно-правову природу ЗУНР, необхідно виявити специфіку побудови системи центральних та місцевих органів влади, а також розкрити порядок формування системи судочинства. Особливу увагу доцільно приділити визначенню чинників, що вирішальним чином вплинули на формування Української Галицької Армії ЗУНР. У цьому контексті нагальною необхідністю є визначення спонукальних мотивів та історичного значення об'єднання («злуки») Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою в єдину соборну Українську Державу.

Питання цільових виступів:

1. Універсали Центральної Ради.
2. Генеза та еволюція органів державної влади УНР.
3. Система судочинства в УНР.
4. Правовий статус гетьмана в Українській Державі.
5. Дипломатична діяльність ЗУНР.
6. Українська делегація на Паризькій мирній конференції.
7. Створення та діяльність Української Галицької Армії ЗУНР.

Література:**Основна:**

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 389-490. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.
2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 204-245. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.
3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 293-341. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України. Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. С. 232-299. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.
2. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 178-225. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
3. Верстюк В. Союз Пилсудського - Петлюри в історії боротьби за українську державність. *Український історичний журнал*. 2020. № 2. С. 4-21. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>.
4. Гай-Нижник П. Акт злуки УНР та ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.
5. Гай-Нижник П. IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.
6. Дорошко М. Історія України : знакові події та особистості. Київ : ТОВ «ОСНОВА-ПРИНТ ПЛЮС», 2021. С. 280-351. 472 с. URL: <https://lib.itc.gov.ua/>.
7. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 178-231. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
8. Луцький М. Правовий аспект Акта злуки УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2014. № 9. URL: <http://iful.at.ua/NIV-9-2014/6.pdf>.
9. Мельник І. Дві листопадові революції у Львові – 1848 і 1918. URL: <http://zbruc.eu/node/14875>.

Тема № 17: Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях.

Семінарське заняття № 19: Становлення радянської влади в Україні. Радянська державність і право на українських землях у 20-30 рр. XX століття.

Навчальна мета заняття: сформувати цілісне уявлення щодо особливостей державно-правового розвитку України під час становлення і утвордження радянської влади та упродовж 30-х рр. XX ст., коли відбувалося формування соціалістичної правової системи, характерними рисами якої було закріплення примату державних інтересів і забезпечення репресивної спрямованості державного механізму.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Становлення радянської влади в Україні. Органи влади та управління УСРР.
2. Кодифікація джерел права УРСР.
3. Формування адміністративно-командної системи в Україні.
4. Особливості державно-правового розвитку західноукраїнських земель у міжвоєнний період.

Методичні вказівки:

Розглядаючи перше питання необхідно звернути увагу на обставини встановлення радянської влади в Україні. Зокрема, слід пригадати, що внаслідок Жовтневого перевороту в Петрограді до влади прийшли більшовики. Російська держава була проголошена республікою Рад. Новосформований уряд Радянської Росії – Рада Народних Комісарів (Раднарком) – заявила про поширення своєї юрисдикції на усю територію колишньої імперії. Проте Центральна Рада не визнала Раднарком «центральним загальноросійським» урядом, вважала його суто російським органом виконавчої влади, повноваження якого обмежені лише російськими губерніями. Більшовики, які до жовтневого перевороту з політичних причин підтримували українські домагання автономії, після взяття влади рішуче виступили проти права українців на самовизначення. Вважаючи, що без використання економічного ресурсу України російська революція буде приречена на поразку, Раднарком цілеспрямовано намагався спочатку «легітимним» шляхом (через сфальсифіковане переобрання Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді Рад у Києві 3 грудня 1917 року провести її більшовизацію), а потім – військовим встановити радянську владу на українських землях. Доцільно пригадати історію проведення 11-12 грудня 1917 року I-го Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, солдатських та частини селянських депутатів у Харкові, на якому були представлені лише Ради, де переважали більшовики. Делегати з'їзду привітали «жовтневую пролетарську революцію» та проголосили радянську владу в Україні. У прийнятих з'їздом резолюціях («Про самовизначення України», «Про організацію влади в Україні») заявлялося, що «Українська республіка, як федеративна частина Російської республіки» буде рішуче боротися з контрреволюційною Центральною Радою. Всі розпорядження і постанови УЦР та Генерального Секретаріату

оголошувалися недійсними. Варто звернути увагу, що з'їзд обрав зі свого складу Тимчасовий Центральний Виконавчий Комітет (ТЦВК), якому доручалося «негайно поширити» на територію України усі декрети і розпорядження Раднаркому Росії. Також зазначалося, що на місцях влада «належить повітовим, міським, губернським та обласним Радам робітничих, солдатських та селянських депутатів», а в центрі – Всеукраїнському з'їзду Рад. 17 грудня 1917 року постановою ТЦВК було утворено перший радянський уряд – Народний Секретаріат, компетенцію якого законодавчо не було визначено. Свої повноваження Народний Секретаріат здійснював через місцеві ради і призначених ним комісарів. Доцільно зауважити, що з політичних міркувань нова влада залишила без змін назву держави – Українська Народна Республіка. Варто звернути увагу, що проголошена радянська держава з центром у Харкові, стала зручним плацдармом через який Раднарком Росії розпочав наступ на Київ. На всі заклики очільників Центральної Ради припинити агресію, петроградський уряд відповідав, що в Україні розпочалася громадянська війна «між харківською та київською УНР» і радянська Росія не має до цього відношення. Проте війська Раднаркому Росії під командуванням В. Антонова-Овсієнка та М. Муравйова стрімко просувалися територією України і вже 26 січня 1918 року увійшли в Київ. Доцільно ознайомитися з рішеннями II-го Всеукраїнського з'їзду Рад (17-

19 березня 1918 року), зокрема з резолюцією «Про державний устрій» яка проголошувала УНР самостійною радянською республікою, побудованою на федеративних засадах. Внесення змін до державно-правового статусу України не врятувало радянську владу. За умовами Брестського миру німецько-австрійські війська витіснили окупантів з України і Центральна Рада повернулася до Києва. ТЦВК та Народний Секретаріат опинилися на території РСФРР і припинили свою діяльність. Натомість було сформовано надзвичайні органи: Повстанбюро (квітень-липень 1918 р.), а пізніше, у липні – Центральний військово-революційний комітет (ЦВРК) та місцеві революційні та військово-революційні комітети, які мали керувати «повстанською боротьбою» в Україні. 28 листопада 1918 року у м. Суджа (Курська губернія – РСФРР) було утворено Тимчасовий робітничо-селянський уряд України. Наступного дня новий уряд прийняв маніфест, де повідомлялося про усунення від влади гетьмана П. Скоропадського та перехід усієї повноти влади до Рад. 30 листопада була утворена Військова рада Української радянської армії.

У січні 1919 року розпочалася друга спроба за допомогою військового втручання радянізувати Україну. В результаті наступу Червоної армії, радянську владу було встановлено на більшій частині українських земель, які до Національно-демократичної революції входили до складу Російської імперії. За підтримки Червоної Армії розпочалося активне відновлення центральних та місцевих радянських органів влади. 6 січня 1919 року Тимчасовий робітничо-селянський уряд скасував назву держави «Українська Народна Республіка» і затвердив іншу – «Українська Соціалістична Радянська Республіка» (УСРР). Декретом від 29 січня 1919 року було затверджено і нову назву уряду – «Рада Народних Комісарів УСРР».

Слід зазначити, що правове оформлення форми радянської державності в Україні знайшло своє відображення у першій Конституції УСРР, яку було прийнято на III Всеукраїнському з'їзді Рад (березень 1919 року). Варто ознайомитися зі змістом першої Конституції радянської України. Це допоможе розібратися у тому, як формувалася центральна і місцева влада в УСРР та визначити їх повноваження.

Відповідно до Конституції у квітні-травні 1919 року відбулися вибори до місцевих рад у губерніях, повітах і волостях та були сформовані їхні виконавчі органи – виконкоми. Особливістю організації та діяльності місцевих рад було те, що вони все більше контролювалися більшовиками.

У зв'язку з наступом армії Денікіна з півдня на Київ, а також з наступом військ Директорії радянське будівництво було тимчасово призупинене. Відбулась перебудова органів влади та управління відповідно до воєнних умов. Потрібно розглянути процес створення Ради робітничої й селянської оборони УСРР, місцевих комітетів оборони, Всеукраїнського революційного комітету та ревкомів на місцях. Доцільно дати оцінку діяльності комбідів (Комітетів бідноти), як надзвичайних органів влади на селі. Слід зазначити, що здійснені надзвичайні заходи не врятували більшовиків від поразки. 30 вересня 1919 року український радянський уряд переїхав до Росії.

Наступна спроба відновлення радянських органів влади й управління відбулася впродовж листопада 1919 р.-лютого 1920 р. спочатку у формі надзвичайних органів – ревкомів. 11 грудня 1919 р. було створено Всеукраїнський революційний комітет на чолі з Г. Петровським, який уособлював найвищу законодавчу й виконавчу владу. Всеукрревком, створював губернські ревкоми, які, своєю чергою, формували повітові ревкоми. Наприкінці лютого 1920 року відновили свою діяльність вищі органи державної влади й управління: Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК), який був вищим законодавчим та контролюючим органом, і Рада Народних Комісарів (РНК) – вищий виконавчий та розпорядчий орган. У лютому-квітні 1920 року пройшли вибори до місцевих Рад. Губернські повітові та волосні з'їзди Рад формували свої виконавчі комітети – виконкоми, які заміщували на місцях ревкоми. Керівництво ними здійснювали відповідні комітети більшовицької партії. З наступом польсько-петлюрівських військ та армії Врангеля відбулася мілітаризація радянських установ. Потрібно розібратися в особливостях формування місцевих органів влади і управління в цей період та надзвичайних правах, що їм надавалися.

Необхідно простежити розвиток зв'язків УСРР із РСФРР та іншими радянськими республіками, які призвели до утворення Союзу РСР та дати їм правову оцінку. Врешті, потрібно показати, що з прийняттям на II-му Всесоюзному з'їзді Рад першої Конституції СРСР (31 січня 1924 р.) завершилося правове оформлення входження України до складу Радянського Союзу і, як наслідок, втрата нею власної державності, оскільки всі важливі рішення відтепер приймалися в Москві. Зміна державно-правового статусу України спричинила розробку нової Конституції УСРР, яку було ухвалено 15 травня 1929 року на 11 Всеукраїнському

з'їзді Рад. Варто ознайомитися з основними положеннями Конституції й охарактеризувати їх, а також показати як відбувалася перебудова державного апарату УСРР у зв'язку з утворенням СРСР та який вплив на державотворчі процеси мали економічний (впровадження нової економічної політики) та культурний (політика українізації) фактори.

При підготовці до другого питання варто відзначити, що право Радянської України в 20-30-х роках ХХ століття еволюціонувало у руслі радянської класової правової доктрини, що ґрунтувалася на принципі революційної законності. Такий підхід об'єктивно зумовив необхідність першої кодифікації права УСРР. Аналізуючи специфіку нового законодавства України, слід співвідносити його з аналогічним законодавством СРСР та РСФРР, що дає можливість з'ясувати рівень автентичності тогочасної української правової системи. Визначаючи особливості конституційного (державного) права УСРР, слід послідовно проаналізувати тексти конституційних актів УСРР від 1919 р, 1929 р. та 1937 р. з метою визначення основоположних тенденцій у конституційно-правовому регулюванні. У цьому контексті варто акцентувати увагу на спробі політичного керівництва Радянського Союзу завуалювати тенденцію уніфікації законодавства та централізації державного управління передбачивши, з одного боку, безумовне дотримання принципу відповідності конституційних актів УСРР положенням Конституції СРСР, а з іншого боку, можливість опротестування неконституційних актів союзних наркоматів (наприклад, з посиланням на ст. 42, 59 Конституції СРСР від 1924 р.). При аналізі конституційного (державного) права УСРР в означений період необхідно у першу чергу зосередитися на визначенні правового статусу громадян (з акцентуацією на диференціації правового стану робітників, селянства та інтелігенції), з'ясуванні форм державного правління та державного устрою (зокрема, доцільно визначити особливості адміністративно-територіального поділу УСРР та правового статусу національних районів у її складі), правовому закріпленні командно-адміністративної системи та номенклатури як нового як своєрідного державного феномена, а також посиленні ролі та одержавленні партійних органів.

На Х-му з'їзді РКП (б) у березні 1921 року було прийнято рішення про заміну політики воєнного комунізму, яка спричиняла перманентні виступи проти радянської влади, новою економічною політикою, де допускалися лібералізація ринку, товарно-грошові відносини, на селі скасовувалася продрозкладка і, натомість, запроваджувався прогресивний продподаток, дозволялася децентралізація дрібної та середньої промисловості тощо. Виникла потреба у правовому регулюванні нових суспільних відносин. Правовий нігілізм перших післяреволюційних років залишився в минулому. Розпочався стрімкий розвиток законодавства. Розвивалися правові норми, що регулювали договірні, трудові, земельні відносини, кооперативну та приватногосподарську діяльність. Водночас, слід відзначити, що у новостворюваному радянському законодавстві виявилася чимало суттєвих суперечностей і прогалин. Усвідомлюючи необхідність

впорядкування законодавства 10 травня 1921 року Раднарком УСРР прийняв постанову, де доручив Наркомюстові вжити заходів щодо систематизації чинних правових актів. У стислий термін, протягом 1922- 1927 рр., було створено кодекси та інші рівнозначні їм законодавчі акти з основних галузей радянського права. Варто звернути увагу, що кодифікація в Україні базувалася на принципі єдності радянського законодавства. Основним її методом була рецепція законодавства РСФРР, а дещо пізніше – союзного законодавства. Постановою Раднаркому УСРР від 15 липня 1924 р. було створено Комісію з розгляду законодавчих проектів, основним завданням якої став попередній розгляд і погодження з чинним законодавством СРСР і УСРР усіх законодавчих актів. Доцільно зауважити, що, в цей період інколи враховувались специфічні відмінності розвитку України. У деяких випадках процес створення української кодифікації випереджав російський і відбувався незалежно від загальносоюзних основ. Так, опублікований в Україні у 1922 р. проект Цивільного процесуального кодексу був покладений в основу аналогічного кодексу РСФРР. В Україні були прийняті Кодекс законів про народну освіту (1922 р.) та Адміністративний кодекс (1927 р.), хоча подібні акти в інших радянських республіках не розроблялися, були вони відсутні й на союзному рівні. Доцільно охарактеризувати комплексні законодавчі акти, що стали результатом першої кодифікації радянського права в Україні, та дати їм відповідну оцінку.

При вивченні третього питання, насамперед, необхідно розібратися в базових поняттях – «адміністративно-командна система», «тоталітарний режим», «режим особистої влади», «культ особи», «геноцид», «репресії» тощо. Це допоможе більш детально та правильно з'ясувати причини становлення адміністративно-командної системи в СРСР, розкрити суть та наслідки тоталітарного режиму для України.

Слід відзначити, що наприкінці 20-х-30-х роках ХХ століття посилюються процеси централізації в системі державної влади та управління народним господарством УСРР. Потрібно простежити зміни в структурі та повноваженнях центральних органів влади й управління та охарактеризувати їх склад. Задля цього доцільно звернутися до рішень XIII Всеукраїнського з'їзду Рад (січень 1935 р.) та опрацювати Конституцію УРСР, яку було прийнято 30 січні 1937 року на Надзвичайному XIV з'їзді Рад (січень 1937 р.). Ознайомлення зі змістом Основного закону допоможе з'ясувати зміни як у системі вищих, так і місцевих органах влади. Варто зробити порівняльний аналіз Конституцій 1929 та 1937 року.

Розкриваючи сутність тоталітарного режиму варто охарактеризувати методи діяльності адміністративно-політичних органів. Аналізуючи зміни, які відбувалися в структурі репресивно-каральних органів, потрібно враховувати, що в умовах згортання нової економічної політики і утвердження тоталітарного режиму органи Державного Політичного Управління (ДПУ) набули відверто каральної спрямованості і стали майже неконтрольованими. У зв'язку з утворенням СРСР республіканські ДПУ підпорядковувались загальносоюзному Об'єднаному державному політичному управлінню (ОДПУ). Роль ОДПУ значно посилилася після ліквідації у грудні 1930 р. наркомату внутрішніх справ УСРР. При ДПУ УСРР

було створено Головне управління робітничо-селянської міліції. Варто з'ясувати, які функції додатково покладалися на ДПУ у зв'язку з цією реорганізацією та як було використано запровадження в цей період паспортної системи. Потрібно охарактеризувати зміни репресивно-каральної системи, які сталися зі створенням 10 липня 1934 року Народного Комісаріату Внутрішніх Справ СРСР. 5 липня 1934 р. при НКВС було засновано позасудовий орган – Особливу нараду, якій надавалося право в адміністративному порядку виносити покарання: заслання, виселення, ув'язнення до таборів на строк до 5 років, виселення за межі країни. Пізніше ці права були значно розширені аж до застосування вищої міри покарання. Створені республіканські НКВС функціонували на підставі загальносоюзного положення і являли собою філії центрального репресивного апарату. На місцях створювалися так звані «трійки», а з 1937 р. – з'явилися і «двійки», які мали право винести вирок поза судовим розглядом. Необхідно дати правову оцінку політичним процесам («шахтинська справа», «Спілка визволення України», «Український національний центр» «Українська військова організація» і т.д.) та масовим репресіям в Україні. Особливу увагу слід звернути на причини та наслідки голодомору 1932-33 років, пояснити його штучний характер. Варто зауважити, що навіть за таких трагічних умов від ідеї власного державотворення українці не відмовилися, що знайшло своє відображення в політичних програмних документах Організації Українських Націоналістів.

Відповідаючи на четверте питання потрібно визначити держави до складу яких входили західноукраїнські землі у міжвоєнний період. Простежити особливості політики (Польщі, Румунії, Чехословаччини) стосовно українських земель, необхідно виявити специфіку побудови системи центральних та місцевих органів влади. З'ясувати особливості національної політики та міжнаціональні відносини. Дослідити діяльність Українських політичних і громадських організацій. Суспільно-політичне життя. Формування Карпатської України.

Питання цільових виступів:

1. Конституційно-правове регулювання правовідносин УСРР та СРСР.
2. Правові засади українізації.
3. Принцип матеріальної зацікавленості в цивільному праві УСРР.
4. Злочини та покарання за Кримінальними кодексами УСРР 1922 р. та 1927 р.
5. Характерні риси виправно-трудового права УСРР.
6. Органи влади і управління за Конституцією УСРР 1937 р.
7. Деформації в цивільному праві УСРР у 30-х рр. XX ст.
8. Становлення колгоспно-кооперативного права УСРР у 30-х рр. XX ст.

Література:

Основна:

1. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 491-592. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

2. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 247-274. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>

3. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 355-394. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Харків : Золота миля; Панов, 2020. С. 345-400 444 с. URL: <https://www.researchgate.net/>.
2. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. С. 299-338. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.
3. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 225-299. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
4. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 231-295. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
5. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/>.
6. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 315-399. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
7. Історія держави і права України.: акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 621-695. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
8. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 300-352. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
9. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. С. 111-199. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Тема № 18. Державне будівництво та розвиток права України в роки незалежності.

Семінарське заняття № 20: Державне будівництво та розвиток права України в роки незалежності.

Навчальна мета заняття: сформулювати цілісне уявлення щодо розвитку держави та права незалежної України. З'ясувати основні чинники впливу на державотворчі процеси та становлення правової системи.

Кількість годин – 2 год.

Навчальні питання:

1. Проголошення незалежності України та розбудова української державності.
2. Конституційний процес в Україні. Конституція 1996 р.
3. Особливості державно-правового розвитку України на сучасному етапі. Зміни у праві в умовах воєнного стану.
4. Євроінтеграційні процеси в Україні.

Методичні вказівки:

Вивчаючи перше питання необхідно проаналізувати передумови, які сприяли досягненню Україною незалежності. Здобувачам вищої освіти слід розкрити зміст та історичне значення Акту проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. та результатів Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991р., а також Біловезьких угод, які підвели рису під існуванням СРСР. В рамках даного питання слід зупинитися на характеристиці найбільш важливих нормативно-правових документів, які заклали основи української державності, зокрема це закони України «Про правонаступництво» від 12 вересня 1991 р., «Про громадянство» від 8 жовтня 1991 р., «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р., «Про збройні сили України» від 6 грудня 1991 р. тощо. Потрібно з'ясувати у чому полягав перехідний характер державного ладу України в пострадянський період, охарактеризувати процес становлення українського парламентаризму. Яка роль покладалася на президентську гілку влади? Важливо розкрити зміни у статусі та повноваженнях Президента України, що відбувалися протягом перших років незалежності. З якими труднощами довелося зустрітися молодій українській державі?

Опрацьовуючи друге питання теми з'ясуйте, чому Україна останньою з республік колишнього СРСР отримала власну Конституцію? Які питання викликали найбільш гострі суперечки серед суспільства та політичних еліт? Охарактеризуйте структуру та зміст Конституції України 1996 року. Які зміни та доповнення вона мала у подальшому? В чому, на Ваш погляд, полягає історичне значення Основного Закону України?

При розгляді третього питання, необхідно розкрити зміст та показати наслідки реформ в Україні, а також охарактеризувати зміни у її державно- правовій системі, які були ними викликані. Встановіть вплив на ці процеси найбільш резонансних подій останніх років: Євромайдану, анексії Криму, проведення Антитерористичної операції (АТО) на Сході країни. Окремо зупиніться на аналізі кроків держави спрямованих на побудову ефективної системи протидії корупції та реформування правоохоронних органів.

Трагічною, але водночас героїчною сторінкою в історії нашої держави стала

російсько-українська війна, що розпочалася у лютому 2022 р. Охарактеризуйте основні передумови та причини російського вторгнення. Зверніть увагу на зміни в українському законодавстві під час запровадження воєнного стану. Яким чином обмежуються права і свободи громадян в умовах воєнного стану. У чому полягають особливості діяльності правоохоронних органів України в умовах воєнного стану.

Відповідаючи на четверте питання, потрібно зосередити увагу на євроінтеграційних прагненнях України у контексті демократизації інституцій державної влади. Чому ці процеси є органічно пов'язаними між собою? Також важливо простежити, як відбувається, з урахуванням європейського досвіду, формування української моделі гендерної рівності. Обов'язково слід визначити державно-правові наслідки підписання політичної та економічної частин Угоди про асоціацію з ЄС. Коли відбулося конституційне закріплення євроінтеграційного курсу України? Охарактеризуйте процес імплементації правових норм ЄС до національного законодавства.

Питання цільових виступів:

1. Зміни у державно-правовій системі України в сучасний період.
2. Становлення національної правоохоронної системи України (1991- 2015 рр.).
3. Поліцейська реформа та її наслідки.
4. Російсько-українська війна.

Література:

Основна:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України у чинній редакції від 31.03.2023 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
6. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
7. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан,

2021. С. 693-860. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

8. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. С. 330-400. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .

9. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. С. 509-597. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

Додаткова:

1. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. С. 354-448. 463 с. URL:<http://library.kpi.kharkov.ua/>.
2. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. С. 327-399. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.
3. Винницький. М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Львів : Вид-во Старого Лева, 2021. С. 455-547. 554 с. URL: <https://chtyvo.org.ua/>.
4. Гайдучий П. І. Не забуті реформи в Україні, 1991-2017. Київ. 2017. С.655-849. 852 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/>.
5. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. С. 372-464. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.
6. Історія держави і права України. Курс лекцій. Київ.: Видавництво «Фенікс». 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.
7. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. С. 459-542. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.
8. Історія держави і права України. : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. С. 748-798. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.
9. Історія держави та права України. : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. С. 450-552. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.
10. Історія держави і права України (1991-2019 роки): навчальний посібник/ за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Національної академії правових наук Бандурки О.М. Харків: Майдан, 2019. С.127-339. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

Рекомендована література

СПИСОК І

Основна:

1. Бостан Л., Бостан С. Історія держави і права зарубіжних країн: Навч.

- посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2018. 730 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/13-Istor_derzh_prava_Bostan.pdf.
2. Грубінко А. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник. Тернопіль: THEY, 2016. 392 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/23271/1/Posibnuk%20Grubinko.pdf>.
3. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / О. Джужа, Т. Третякова, В. Калиновський та ін. Київ: НАВС, 2012. 376 с. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-ZK.pdf>.
4. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. Бандурки. Харків: Майдан, 2020. 618 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/9481/Bandurka_istoriya_prava_zarubizh%20.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
5. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум: навч. посіб. / [авт. кол.:Бурдін М. Ю., Гавриленко О. А., Головка Б. Г. та ін.], за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2023. 904 с. ISBN 978-966-372-901-5. <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21553>.
6. Крестовська Н., Цвіркун О. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум. Х.: Одиссей, 2017. 488 с. URL: http://pravo.puet.edu.ua/files/lic2016bac/idpz_03.pdf.
7. Маймескулов Л., Тихоненков Д., Россіхін В. Історія держави і права зарубіжних країн: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2013. 520 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1232560/>.
8. Макачук В. Загальна історія держави і права зарубіжних країн. К.: Атіка, 2019. 624 с. URL: <http://posek.km.ua/biblioteka/%D0%86/%D0%86%D1%81%.pdf>.
9. Орленко В. Історія держави і права зарубіжних країн: посібник для підготовки до іспитів. К.: Ін Юре, 2019. 244 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Orlenko_VI/Istoria_derzhavy_i_prava_zarubizhnykh_krain/.
10. Страхов М. Історія держави і права зарубіжних країн. Харків: Право, 2016. 416 с. URL: http://www.many-books.org /auth/ 4084/ book/ 11729/ strahov_mm/storya_derjavi_prava_zarubjnih_kran.
11. Трофанчук Г. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 352 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk709942.pdf>.
12. Хома П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: Каравела, 2015. 480 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk753016.pdf>.
13. Шевченко О. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. К.: Вентурі, 2010. 255 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/606214/>.
14. Шевченко О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2018. 336 с. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/idp/NP-IDP-sxemu.pdf>.

15. Яремчук В. Історія держави і права зарубіжних країн: універсал. довід. Львів: БОНА, 2015. 400 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2421>.

Додаткова:

1. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: Вид-во УКЦ, 2012. 412 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Adadurov_Vadym/Istoriia_Frantsii_Korolivska_derzhava_ta_stvorennia_natsii_vid_pochatkiv_do_kintsia_XVIII_stolittia/.

2. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. К.: Дух і літера, 2015. 584 с. URL: http://apsm.org/wpcontent/uploads/2017/03/larendt_kh_dzherela_totalitarizmu.pdf.

3. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. К.: Україна, 2009. 554 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/596102/>.

4. Бобилєва С. Історія Німеччини з давніх часів і до 1945 р. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2013. 528 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/1712650/>.

5. Броскат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху. К.: Наука, 2019. 384 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0012859>.

6. Бураков Ю., Питльована Л. Нариси історії Англії нового часу. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Центр Європи, 2013. 128 с. URL: <https://www.researchgate.net/publication/>.

7. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922 – 1982). Київ: Дух і літера, 2018. 278 с. URL: <https://hromadalib.files.wordpress.com/>.

8. Дахно І. Право Європейського Союзу: навчальний посібник. Київ: Центр учб. літ., 2018. 415 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/626802/>.

9. Декларація незалежності США (4 липня 1776 р.). URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-zarubejnogo-pravo/>.

10. Декларація прав людини і громадянина. URL: <http://wikipedia.org/wiki/>.

11. Іваницька О. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2012): навчальний посібник. Вінниця: Вид-во «Фоліант», 2013. 560 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/210003/>.

12. Історія держави і права зарубіжних країн. Новітній час (1918 р. – початок XXI ст.): навч. посіб. / Б. Тищик та ін. Львів: Світ, 2016. 718 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/course/istoriya-derzhavy-i-prava-zarubizhnyh-krajin>.

13. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до європейського Союзу: монографія / за заг. ред. І. Яковюка. Київ: Ред. журн. «Право України», 2012. 208 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/1210>.

14. Історія Сполучених Штатів: Нарис / За ред. Г. Синкотти. Вашингтон: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 2010. 408 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009627>.

15. Кириченко В. Нова історія країн Азії, Африки, Латинської Америки. К.:

Либідь, 2012. 168 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/837166/>.

16. Крижанівський О. Історія Стародавнього Сходу. К.: Либідь, 2016. 592 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-105.html>.

17. Підопригора О., Харитонов Є. Римське право. К.: Юрінком Інтер, 2016. 512 с. URL: <https://yurincom.com/files/content/RimPravo.pdf>.

18. Ригіна О. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки: Новітній час (1914-2008 рр.): Курс лекцій. Дрогобич: Вид-во «Коло», 2011. 325 с. URL: <https://lawcollege.lnu.edu.ua/course/istoriya-derzhavy-i-prava-zarubizhnyh-krajin/>.

19. Ставнюк В. Становлення афінського поліса. К.: Аквілон-Плюс, 2015. 216 с. URL: <http://am.history.univ.kiev.ua/>.

20. Статті конфедерації (1781 р.). URL: <http://www.pidruchniki.com/>.

21. Талдикін О. Держава і право Стародавнього Сходу. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 136 с. URL: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/>.

22. Тищик Б. Історія держави і права країн Стародавнього світу. Львів: Світ, 2011. 384 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2389171/>.

23. Тищик Б. Історія держави і права Сполучених Штатів Америки (XVIII ст. - 1918 р.): тексти лекцій. Л.: ЛНУ, 2008. 157 с. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/>.

24. Тищик Б. Історія держави і права Франції (1789–1918 рр.): навчальний посібник. Дрогобич: Вид-во «КОЛО», 2018. 139 с.

25. Войціховський А., Бакумов О. Збройна агресія Російської Федерації проти України як загроза системі колективної безпеки. Право і безпека. 2023. №1. С. 134 – 145. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/>.

Інформаційні ресурси в інтернеті :

1. Національна юридична бібліотека. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/info_law.html.

2. Українська правнича фундація. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/REF0010079>.

3. Журнал європейського і порівняльного права. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pravo>.

4. Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>.

5. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

6. Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: www.library.univ.kiev.ua.

7. Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія». URL: <http://www.ukma.kiev.ua/ukmalib>.

8. Юридична бібліотека Школи права Йелльського університету. URL: <http://www.law.yale.edu/library/>.

9. Німецькі бібліотеки. URL: <http://www.ddb.de/>.

10. Національна бібліотека Франції. URL: <http://www.bnf.fr/>

СПИСОК II

Основна:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України у чинній редакції від 31.03.2023 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.

6. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.

7. Історія держави і права України : хрестоматія-практикум / [М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко]; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

8. Історія держави і права України: підручник / за ред. О. М. Бандурки, Х.: ХНУВС, 2019. 448 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua>.

9. Історія держави та права України: підручник для курсантів та студентів вищих навчальних закладів / О. М. Бандурка, М. Ю. Бурдін, О.М. Головка та ін.; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 616 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua> .

Додаткова:

1. Бандурка О. М., Греченко В. А. Міліція в Україні в період посилення тоталітарного режиму (1931–1941 рр.): історико-правове дослідження: монографія. Харків : Золота миля; Панов, 2020. 444 с. URL: <https://www.researchgate.net/>.

2. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 1 : Давні часи. Середньовіччя. Нова доба. МОН України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. 344 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.

3. Борисова О. В. Історія української державності : підручник : у 2 т. Т. 2 : 1917 - 2017 рр. М-во освіти і науки України ; Луганськ. нац. аграр. ун-т. Київ : Кондор, 2018. 463 с. URL: <http://library.kpi.kharkov.ua/>.

4. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. пос. для студентів вищ. навч.

закладів. Львів : Вид. центр Львівського нац. ун-ту, 2013. 904 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

5. Бурдін М., Гавриленко О., Коцан І., Логвиненко І. Історія держави і права України: практикум. Х.: ФОП Бровін, 2017. 444 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1973>.

6. Верстюк В. Союз Пілсудського - Петлюри в історії боротьби за українську державність. *Український історичний журнал*. 2020. № 2. С. 4-21. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>.

7. Вільховий Ю.В. Історичні віхи української державності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 8. С. 42-46. URL: <http://lib.univd.edu.ua>.

8. Видатні жінки української історії. Біографічні нариси на тлі історичних подій. Кн. 1 : Х - XVIII ст. Київ : Балтія-Друк, 2020. 264 с. URL: <https://historybooks.com.ua/>.

9. Винницький. М. Український Майдан, російська війна. Хроніка та аналіз Революції Гідності. Львів : Вид-во Старого Лева, 2021. 554 с. URL: <https://chtyvo.org.ua/>.

10. Гайдучий П. І. Не забуті реформи в Україні, 1991-2017. Київ : ТОВ «ДКС-центр», 2017. 852 с. URL: <http://base.dnsgb.com.ua/>.

11. Гай-Нижник П. Акт злуки УНР та ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.

12. Гай-Нижник П. IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/>.

13. Дорошко М. Історія України : знакові події та особистості. Київ : ТОВ «ОСНОВА-ПРИНТ ПЛЮС», 2021. 472 с. URL: <https://lib.itc.gov.ua/>.

14. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України : підручник. Харків : Право, 2021. 472 с. URL: <http://catalog.puet.edu.ua/>.

15. Єрмолаєв В. Про форму правління та державний режим Гетьманщини часів Б. Хмельницького (до 365-річниці Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*: зб. наук. пр. 2012. № 4. С. 75-92. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua>.

16. Іванченко Р. П. Історія без міфів : бесіди з історії української державності : навч. посіб. для ВНЗ. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2014. 624 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.

17. Історія держави і права України. Курс лекцій. за ред. В.М. Щербатюка. Київ: Видавництво «Фенікс», 2018. 496 с. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

18. Історія держави і права України : підручник. за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 552 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

19. Історія держави і права України : акад. курс : підруч. ЛНУ ім. І. Франка. Київ : Ін Юре, 2015. 808 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/>.

20. Історія держави та права України : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 568 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

21. Історія держави і права України (1991-2019 роки): навчальний посібник/ за

заг. ред. доктора юрид. наук, професора, академіка Національної академії правових наук Бандурки О.М. Харків: Майдан, 2019. 344 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/>.

22. Кондратюк О.В. Державно-правовий статус українців у Російській імперії (XVIII-XIX ст.ст.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична: зб. наук. Праць.* 2014. № 2. С. 3-13. URL: <https://scholar.google.com.ua>.

23. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади, коментарі. : навч. посіб. Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків : Право, 2020. 224 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/>.

24. Луцький М. Правовий аспект Акта злуки УНР та ЗУНР. Науково-інформаційний вісник «Право». 2014. № 9. URL: <http://iful.at.ua/>.

25. Мельник І. Дві листопадові революції у Львові – 1848 і 1918. URL: <http://zbruc.eu/node/14875>.

26. Офіцинський Р. А. Історія УПА. Харків : Орбіта. 2021. 128 с. URL: <https://www.library.cv.ua/>.

27. Петровський М. Н. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII-XIII століть. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 310 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/>.

28. Подволоцький А. Правдива історія Київської Русі: про що мовчать підручники історії. Харків : Аргумент Принт. 2014. 351 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

29. Ричка В. Київська Русь : влада і спільнота (Біля витоків державності). *Голос України.* 2015. 25 бер. (№ 53). С. 12. URL: <https://luki.kyiv.ua/>.

30. Семків В. Методологічні аспекти історико-правової доктрини української державності. *Право України.* 2020. № 1. С. 41-51. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>.

31. Стефанчук Р. Традиція безперервності української державності. *Право України.* 2021. № 9. С. 12-21. URL: <https://pravoua.com.ua/>.

32. Томенко М. Україна: історія конституції : навч. посіб. Київ : Генеза. 2015. 144 с. URL: <http://pli.nlu.edu.ua/>.

33. Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI -XVIII ст.) ; НАН України та ін. Київ. 2017. 117 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

34. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст. : у 2 кн. Кн. 2. Київ : Кліо, 2019. 1120 с. URL: <https://nashformat.ua/>.

35. Шигаль Д. А. Історія держави і права України. [Текст] : посіб. для підгот. до іспиту. Харків : Право, 2018. 252 с. URL: <https://jurkniga.ua/>.

Інформаційні ресурси в інтернеті:

1. Інститут законодавства Верховної Ради України. URL: <http://instzak.rada.gov.ua/>.

2. Національна академія правових наук України. URL: <http://www.aprnu.kharkiv.org/>.
3. Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.
4. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.org.ua/>.
5. Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/title4.php3>.